

Παιδαγωγικό Πλαίσιο*

του Αλλιώτικου Σχολείου

*Τι είναι το παιδαγωγικό πλαίσιο ή σχέσεις θεωρίας και πράξης

Το παιδαγωγικό μας σκεπτικό διατυπώνεται στο ακόλουθο θεωρητικό κείμενο. Για να αποσαφηνιστεί ο ρόλος και το περιεχόμενο του παιδαγωγικού πλαισίου θεωρούμε αναγκαίο να πούμε πρώτα λίγα πράγματα για τη φύση του, δηλαδή πώς αυτό διατυπώνεται, πώς αποφασίζεται ή αναθεωρείται, πώς αντιμετωπίζεται από εμάς, ποια είναι η αναλογία θεωρίας και εμπειρικής γνώσης.

« Ουσιαστικά, τις περισσότερες φορές δεν υπάρχει σχεδόν καμία διαλεκτική συνάρτηση ανάμεσα στην πράξη και στη θεωρία, γιατί η θεωρία δεν αναδύεται από τη σχολική πράξη, αλλά διαμορφώνεται σε έναν άλλο χώρο, στην περιοχή των κοσμοθεωρητικών κατευθύνσεων, και έρχεται ύστερα να δημιουργήσει ένα σχολικό σύστημα, μια διδακτική μεθοδολογία, ένα αναλυτικό πρόγραμμα, μια μέθοδο επιλογής κλπ.» (Χρήστου Π. Φράγκου, Ψυχοπαιδαγωγική, Αθήνα, σελ.51.)

Το κείμενο αυτό αποτελεί ένα σημείο αναφοράς και ασφάλειας. Είναι δηλαδή το ασφαλές σημείο που μας επιτρέπει να εφορμούμε στην πραγματικότητα και να συνδιαλεγόμαστε ανοιχτά με αυτήν. Εμπεριέχει τις απαντήσεις μας στο ερώτημα «γιατί να κάνει κανείς ένα τέτοιο σχολείο;», τις επιθυμίες μας πάνω στη διαμόρφωση των συνθηκών μάθησης, τις ιδέες και τις θεωρίες αλλά και τα εργαλεία που διατυπώθηκαν και εφαρμόστηκαν και που επιλέξαμε για να στηριχτούμε. Τέλος περιέχει τη θεωρητικές διατυπώσεις που πηγάζουν άμεσα από την καθημερινότητα μας, τη φύση του ατόμου, την ενέργεια της ομάδας, το περιβάλλον κ.ο.κ.

Παρόλο που είμαστε πολύ παθιασμένοι/ες με τούτο το εγχείρημα δε νιώθουμε ότι αυτό το θεωρητικό κείμενο μπορεί να αποτελέσει μια συνταγή για το απόλυτο παιδαγωγικό σύστημα ή για την ευτυχία, αντίθετα μας ενώνει η βαθύτατη ανάγκη να ορίσουμε εμείς τις ζωές μας, τι είναι ευτυχία, να κτίσουμε και να δημιουργήσουμε και να συνδημιουργήσουμε. Για το λόγο αυτό, το παιδαγωγικό πλαίσιο αντιμετωπίζεται ως ένα σημείο αναφοράς το οποίο βρίσκεται σε μια αέναη διαλεκτική σχέση με την πραγματικότητα όλων των μελών της κοινότητας, στο εδώ και το τώρα.

Για να διευκολύνουμε αυτή τη διαλεκτική σχέση και να κτίσουμε συνθήκες ελευθερίας, έκφρασης και επικοινωνίας, θέλουμε το κείμενο αυτό να συνδιαμορφώνεται από όλα τα μέλη της κοινότητας. Από τα παιδιά που εκφράζονται μέσα από τη σχολική καθημερινότητα, από τους ενήλικες μέσα από διαδικασίες ανταλλαγής και αυτομόρφωσης. Θέλουμε αυτό το θεωρη-

τικό κείμενο να εμπλουτίζεται και να αναδιαμορφώνεται. Να ανατροφοδοτείται συνεχώς από την πράξη και να καθρεφτίζει τις συλλογικές μας ανάγκες και επιθυμίες .

Σκοποί του Αλλιώτικου σχολείου

« Μερικές φορές νομίζουμε πως η ευτυχία είναι άπιαστη, μα είναι που την κυνηγάμε σε δρόμους που δε συχνάζει και με τρόπους που δεν πιάνεται. Χρέος μας είναι να μην απομακρύνουμε τα παιδιά από τον δρόμο που οδηγεί σε αυτήν.» (Παπακυρίλλου)

Για να αναφερθούμε στο σκοπό του αλλιώτικου σχολείου θεωρούμε απαραίτητο να κάνουμε μια σύντομη εισαγωγική αναφορά στις κατευθύνσεις, στα εργαλεία και στα μέσα που το δομούν σε πραγματικό χώρο και χρόνο. Να πούμε δηλαδή πώς φανταζόμαστε ότι θα πλησιάζουμε όλο και περισσότερο εκεί που θέλουμε να πάμε.

Το «περι-βάλλον»

- Ένας χώρος όπου τα παιδιά θα μπορούν να είναι ο «εαυτός» τους.
- Ένα σχολείο, που επιθυμεί να δέχεται παιδιά από 3 έως 12 ετών ,που θα σέβεται την ατομικότητα , τους προσωπικούς ρυθμούς και τα συναισθήματα του κάθε παιδιού.
- Ένα σχολείο όπου οι ανάγκες του πλάσματος στο σύνολο τους θα αντιμετωπίζονται με σοβαρότητα, ειλικρίνεια και συνέπεια.
- Όπου τα παιδιά θα νιώθουν την ασφάλεια να αφουγκραστούν και να εκφράσουν τις δικές τους πραγματικές ανάγκες και τα συναισθήματα τους ελεύθερα και αυθόρμητα μακριά από ηθικές προσταγές και κοινωνικές νόρμες.
- Ένας τόπος ασφάλειας όπου τα πλάσματα θα μπορούν να ανακαλύπτουν, να δημιουργούν, να κατανοούν, να αναπτύσσουν δεξιότητες, να κατακτήσουν με ηρεμία την προσωπική τους ανεξαρτησία και αυτονομία αλλά και την αίσθηση της συλλογικής ζωής και της αλληλεγγύης και κάποτε να μεγαλώσουν έξω από τα πλαίσια συμβάσεων και προκαταλήψεων
- Ένα σχολείο όπου η εμπιστοσύνη στην ορμή του πλάσματος για εξερεύνηση και ανακάλυψη θα κυριαρχεί.

- Όπου η εμπιστοσύνη στην περιέργεια και την ικανότητα του πλάσματος για αυτοδύναμη εξέλιξη θα το υποστηρίζει και θα του δίνει ώθηση.
- Οι ενήλικες, να σταθούμε δίπλα στα παιδιά και όχι μπροστά τους, με εργαλεία την μη κατευθυντικότητα, την ενεργητική ακρόαση, τη δόμηση ενός υλικού και συναισθηματικού περιβάλλοντος γεμάτου από διαφορετικές ποιότητες ερεθισμάτων και εμπειριών, με διαδικασίες βιωματικής μάθησης¹ και εργαλεία ατομικής και συλλογικής ανάπτυξης.
- Προσπαθώντας να αποδομήσουμε τον αγκυλωμένο εαυτό για να επαναδομήσουμε μαζί με τα πλάσματα τον κόσμο της γνώσης και της δημιουργίας.
- Επιθυμούμε να κτίσουμε ένα σχολείο όπου παιδιά, παιδαγωγοί και γονείς θα ζουν ως ισότιμα μέλη μιας αντιαυταρχικής αυτοδιαχειριζόμενης ενότητας.
- Όπου κανένα δόγμα, καμία θρησκευτική ή πολιτική ιδεολογία δεν θα αναπαράγεται επεκτατικά πάνω στον κόσμο των παιδιών αλλά και όπου η πραγματικότητα δεν θα αποκρύπτεται.
- Θέλουμε να δομήσουμε μια σχολική κοινότητα προσβάσιμη ανεξάρτητα από οικονομικά, ταξικά και φυλετικά κριτήρια.
- Ένα σχολείο βασισμένο στην ανάγκη μας για ελευθερία, για την ελευθερία ως τη δυνατότητα να αφουγκράζομαι και να σέβομαι τις ανάγκες του εαυτού και του άλλου.
- Ένα σχολείο που δε θα χωρίζεται σε «τάξεις» ομηλικών αλλά σε «παρέες» που θα μοιράζονται τη γνώση και την εμπειρία παίζοντας.

---

¹ «Βιωματική μάθηση είναι ο τρόπος με τον οποίο κατακτιέται η γνώση, διαμέσου των εμπειριών, της δημιουργίας, της ανακάλυψης, της ταύτισης και της αλληλεπίδρασης με τον κόσμο γύρω και μέσα μας. Αυτή η μορφή λήψης της γνώσης δεν έχει δομή, κανόνες ή χρονικά όρια και δεν περιέχει την καθοδήγηση των άλλων (ενηλίκων). Η βιωματική μάθηση μπορεί να προκύψει από τα ερεθίσματα του εσωτερικού χώρου του σχολείου (διάδραση με υλικό) ή του εξωτερικού περιβάλλοντος (φυσικό τοπίο), από δραστηριότητες όπως τα παιχνίδια ρόλων, της δημιουργικής έκφρασης και φυσικά από την κοινωνική αλληλεπίδραση στη ζωή του πλάσματος.» (Μπακιρτζής)

Οι Σκοποί

- Η ειρηνική εξερεύνηση και κατάκτηση της γνώσης για τον εαυτό και τον κόσμο.
- Η ανάπτυξη του πλάσματος μέσα από ένα ολιστικό πρίσμα.
- Η κατάκτηση της αυτονομίας και της αυτοεξυπρέτησης από το άτομο.
- Η ανάπτυξη της αντιληπτικής ικανότητας.
- Η ανάπτυξη των ατομικών αισθητηριακών, κινητικών, ψυχοσωματικών και συναισθηματικών ικανοτήτων και δεξιοτήτων.
- Η ψυχοσωματική ισορροπία του πλάσματος.
- Η ανάπτυξη των ικανοτήτων για επικοινωνία με τον εαυτό, το υλικό, το φυσικό περιβάλλον και τον άλλον.
- Η ανάπτυξη της δημιουργικότητας.
- Η ανάπτυξη της ελεύθερης βούλησης, της ικανότητας για βίωση και συμβίωση.
- Η ανάπτυξη των εκφραστικών δυνατοτήτων και δεξιοτήτων σε όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης έκφρασης (χρήση συμβόλων και συστημάτων, εν λογι επικοινωνία, μη λεκτική επικοινωνία, επικοινωνία μέσω υλικών, συναισθηματική έκφραση μέσω της αποτύπωσης ή της αναγωγής σε σύμβολο, τηλεπαθητική επικοινωνία ☺).

Χώρος-Υλικό

Η αφετηρία μας για το χώρο είναι μία παραδοχή που λέει ότι ο κόσμος των ανθρώπων έχει φτιαχτεί για υγιείς αρτιμελής ενήλικες. Σε αυτό το πλαίσιο είναι δύσκολο για τα άλλα πλάσματα της φύσης και τα παιδιά, να κινηθούν και να αναπτυχθούν ελεύθερα. Αυτό το κενό για τα παιδιά οφείλει να συμπληρώσει το σχολείο.

Ένα σχολείο δεν μπορεί παρά να είναι κοντά ή μέρος της φύσης, την οποία στερούνται στις πόλεις. «Παραιτηθήκαμε πρόθυμα από την ελευθερία μας και καταλήξαμε ν' αγαπάμε τη φυλακή μας και να την κληροδοτούμε στα παιδιά μας.» (Μαρία Μοντεσσόρι, Η ανακάλυψη του παιδιού, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1981) Το παιδί αλληλεπιδρά με το φυσικό περιβάλλον, παίζει με ζώα και χρησιμοποιεί φυτά και καρπούς στο συμβολικό του παιχνίδι. Μαθαίνει για τη ζωή και το θάνατο των πλασμάτων γύρω του. Μπορεί να κινη-

θεί πιο ελεύθερα, χωρίς τη φασαρία της πόλης και τη βρωμιά των επιφανειών της έχοντας βγάλει τα παπούτσια του. Το χώμα δεν είναι βρωμιά, είναι η γη, που μπορείς να την σκάψεις, να την φυτέψεις, να την ποτίσεις, ακόμα πολλές φορές να την γευτείς. Η Μαρία Μοντεσσόρι πίστευε ότι τα παιδιά είναι οι μεγαλύτεροι θαυμαστές της φύσης και είναι χρέος του σχολείου να παρέχει τα κίνητρα για την εξερεύνησή της. Η εξερεύνηση της φύσης δε, ξυπνάει τη διαίσθηση του παιδιού, την ανάγκη του να φροντίσει τους άλλους, το φυτό ή το ζώο στο εδώ και στο τώρα όπου υπάρχει ανάγκη. Ακόμη και αν το σχολείο, για πρακτικούς λόγους, βρίσκεται σε κάποιο αστικό κέντρο, οι τακτικές εκδρομές στη φύση είναι αναπόσπαστο κομμάτι της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Συνήθως, το εσωτερικό ενός σχολείου οργανώνουν οι ενήλικες και δεν παραδίδεται στη φύση. Αρχικά ο χώρος πρέπει να είναι ευάερος και ευήλιος με χαμηλά παράθυρα, που επιτρέπουν στο παιδί να βλέπει έξω. Η δυνατότητα της ελεύθερης αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον προσφέρεται στα παιδιά μέσα σε ένα κλίμα ασφάλειας σπιτιού, σε ένα κλίμα ψυχικής ηρεμίας και αποδοχής αλλά και μέσα από την προσεκτική οργάνωση του χώρου, με ήρεμα χρώματα, που συμβάλλει στην αρμονική ανάπτυξη της ψυχής, του πνεύματος και του σώματος, βοηθάει τη συγκέντρωση του παιδιού και του επιτρέπει να απορροφηθεί στον εαυτό του. Υπάρχει, δηλαδή, ένας σαφής διαχωρισμός και συγχρόνως μία αλληλεξάρτηση του ψυχολογικού περιβάλλοντος ενός σχολείου με το φυσικό περιβάλλον.

Το πλάσμα πρέπει να μπορεί να κινηθεί ελεύθερα στο χώρο, να τρέξει, να υπάρχουν γωνιές για να απομονωθεί, να δουλέψει στο πάτωμα ή να συνεργαστεί με τα υπόλοιπα άτομα, να αναπαυθεί. Να είναι καθαρός και τακτοποιημένος, χωρίς πληθώρα υλικών που χαλώνουν το παιδί. Οι χώροι είναι θεμιτό να είναι εμφανώς διαχωρισμένοι σε θεματικές και το υλικό ταξινομημένο και τοποθετημένο σε τέτοιο ύψος, ώστε να είναι προσβάσιμο από όλα τα παιδιά. Ένα σχολείο που είναι στα μέτρα των παιδιών, τους επιτρέπει να ικανοποιούν τις καθημερινές τους ανάγκες και καλλιεργεί την αυτονομία, την ανεξαρτησία και την αυτοπεποίθηση των πλασμάτων. Ένα σχολείο που θέλει να «προικίσει» τα παιδιά του και συγχρόνως να νοιάζεται για αυτά, δεν μπορεί παρά να διαθέτει υλικά για κινητικές δραστηριότητες, γλώσσα, γεωγραφία, εικαστικά, μαθηματικά, μουσική, θέατρο, ιστορία, φυσική και ο κατάλογος μπορεί να μην σταματάει ποτέ. Μπορεί πάντα να προκύπτει κάτι νέο σε ένα τέτοιο σχολείο. «Γωνιές» με υλικά που μεταλλάσσονται ή εμπλουτίζονται ανάλογα με τις ψυχολογικές και γνωστικές ανάγκες των πλασμάτων και υπάρχουν μία φορά στο χώρο, όπως και σε ένα σπίτι. Υλικά

που έχουν το χαρακτηριστικό της αυτοδιόρθωσης, ώστε το παιδί να μπορεί να καταλάβει ότι κάτι «δεν ταιριάζει» και να το διορθώσει μόνο του. Ή ακόμα, υλικό που δεν ενέχει την έννοια του σωστού και του λάθους.

Καθημερινή ζωή

Το περιβάλλον του σπιτιού που είναι ζητούμενο για το σχολείο δεν εξυπηρετεί μόνο στο κλίμα ασφάλειας και ηρεμίας για το παιδί. «Κρύβει» δραστηριότητες της καθημερινής ζωής, με τις οποίες το παιδί μπορεί να εξοικειωθεί για την αυτοεξυπηρέτηση των αναγκών του. Μία κουζίνα, όπου το πλάσμα μπορεί να ετοιμάσει κάτι για να φάει ή να προσφέρει στην ομάδα, μία τουαλέτα όπου μπορεί να πλυθεί και να κατουρήσει. Δραστηριότητες που σιγά-σιγά μαθαίνει να τις κάνει μόνο του, είτε για τον εαυτό του είτε για την ομάδα. Μαθαίνει πώς να φροντίζει τον εαυτό του και το χώρο του, πώς να χρησιμοποιεί εργαλεία και να λειτουργεί αυτόνομα μέσα στην καθημερινότητα.

Γλώσσα

Η ανάγκη του παιδιού να μάθει να γράφει και να διαβάζει έρχεται στα πλάσματα τόσο φυσικά, όσο και το να μάθουν να μιλούν. Συνήθως, για να ασχοληθούν με την γραφή χρειάζονται ένα πρακτικό κίνητρο, όπως το να γράψω μία κάρτα για χρόνια πολλά στη μαμά ή ένα γράμμα σε κάποια φίλη.

Είναι ένα από τα βασικότερα μέσα και εργαλεία επικοινωνίας του ανθρώπου. Ήδη το παιδί παρατηρώντας γύρω του βλέπει γραμμένες λέξεις σε βιβλία, ταμπέλες, τοίχους πριν φτάσει καν στο σχολείο. Ακούει τον προφορικό λόγο και στην αρχή ασυντόνιστα και σε επιμέρους κομμάτια ξεκινάει μία διεργασία εσωτερικής-σιωπηλής ανάπτυξης της γλώσσας, μέχρι να εκδηλώσει την επιθυμία να κατανοήσει σε μεγαλύτερο βάθος αυτό που λέμε γλώσσα. Να κάνει τη σύνδεση ανάμεσα στους επιμέρους ήχους του προφορικού λόγου, που συνθέτουν τη λέξη και μπορούν να παρασταθούν στον γραπτό λόγο με συγκεκριμένα σύμβολα. Μετά είμαστε έτοιμοι να περάσουμε στο επιστημονικό υλικό της γλώσσας, στην κίνηση του χεριού που γράφει, στο γράμμα, στη λέξη, στην φράση.

Θετικές επιστήμες

Το πλάσμα ήδη από των εξωτερικό χώρο του σχολείου παρατηρεί και αλληλεπιδρά με τη φύση και τα πλάσματά της. Όταν αποζητήσει μία καλύτερη κατανόηση και ονοματοδότηση του κόσμου γύρω του, το σχολείο πρέπει να είναι έτοιμο να την προσφέρει. Αναγνωρίζουμε την αξία της θεω-

ρίας των επιστημών και συγχρόνως θέλουμε να προσφέρουμε βιωματική μάθηση. Αυτό σημαίνει πειράματα σε έναν ασφαλή χώρο, χάρτες και υδρόγειο, μελέτη πετρωμάτων και εντόμων, φυτολογία, μικροσκόπιο, τηλεσκόπιο. Το πλάσμα θέλει να δει από κοντά και να ακουμπήσει, να συνθέσει την εικόνα, να συνδυάσει τις πληροφορίες και να ερμηνεύσει τον κόσμο που το περιβάλλει.

Βεστιάριο

Το παιδί στο παιχνίδι του αλλάζει ρόλους και μπαίνει ολοκληρωτικά μέσα σε αυτούς μιας και είναι ένα μέσο όχι μόνο για να διασκεδάσει και να επικοινωνήσει με άλλα παιδιά, αλλά και για να κατανοήσει διάφορες καταστάσεις. Το βεστιάριο βοηθάει το παιδί να μπει στο ρόλο όχι μόνο ψυχικά αλλά και σωματικά. Φοράει ψηλά παπούτσια για να «γίνει» ενήλικας, την μπέρτα του σούπερ ήρωα και το μουστάκι του παππού. Είτε είναι ελεύθερο το παιχνίδι, είτε δομημένη δραστηριότητα από τον ενήλικα, θεατρικό παιχνίδι για παράδειγμα, το κοστούμι και τα αξεσουάρ σηματοδοτούν και βοηθούν την εναλλαγή ρόλων και καταστάσεων, τη δημιουργία του κλίματος μέσα στο οποίο θα εξελιχθεί το παιχνίδι. Προτιμάμε ρετάλια και υφάσματα που δεν είναι ήδη νοσηματοδοτημένα και δεν φέρουν ταυτότητες, όπως μία έτοιμη στολή πριγκίπισσας ή αστυνομικού. Το παιδί με τη φαντασία του, βρίσκει το ξεχωριστό αντικείμενο, ύφασμα ή περούκα που θα κάνει τη διαφορά ανάμεσα στο τώρα είμαι ο εαυτός μου και στο τώρα είμαι κάποιος ή κάτι άλλο.

Μαθηματικά

Τα μαθηματικά είναι ένας κώδικας, μία ακόμη γλώσσα που χρησιμοποιείται από τον μισό περίπου πληθυσμό της γης, γιατί ο υπόλοιπος μισός δεν τα καταλαβαίνει. Και δεν τα καταλαβαίνει γιατί τα έχει προσλάβει ως αφηρημένες έννοιες και πράξεις συμβόλων.

Το επιστημονικό υλικό για τα μαθηματικά πρέπει να δίνει στο παιδί την ποσότητα, τον πληθυσμό, τα μεγέθη και τα σύμβολα. Το παιδί ψηλαφεί τα αντικείμενα και αντιλαμβάνεται το μέγεθός τους μέσα στην παλάμη του ή σε σχέση με άλλα αντικείμενα. Κατανοεί τις ποσότητες και την πράξη της πρόσθεσης, κάνει τη σύνδεση με το σύμβολο, τον αριθμό και προχωράει σε πράξεις με αριθμούς.

Το μαλακό δωμάτιο (όπως χαρακτηριστικά το ονόμασαν τα παιδιά)

Ένας χώρος ασφάλειας, ένας χώρος όπου είναι δύσκολο να τραυματιστείς στα πλαίσια του δυνατού. Ένας χώρος από αντικείμενα και επιφάνειες που δεν γίνεται να "χαλάσουν" ή να σπάσουν ή να καταστραφούν.

Το υλικό περιβάλλον

Εσωτερικός χώρος : μαλακό πάτωμα, στρώματα, μπάλες σε όλα τα μεγέθη, μαξιλάρια γεωμετρικά στερεά , διάδρομοι- σκουλήκια, παιδικά ξυλοπόδαρα, πατίνια με ροδάκια μεγάλα και μικρά.

Εξωτερικός χώρος: Δοκοί ισορροπίας, κρίκοι, τραμπολίνο, σκάλες και σκαλάκια, σχοινιά.

Σκοποί του μαλακού δωματίου:

- Η αυτοδύναμη βελτίωση της ικανότητας να χειρίζεται το παιδί νέες και άγνωστες καταστάσεις και συνθήκες
- Βελτίωση της ικανότητας για μη λεκτική επικοινωνία
- Η αντίληψη του σώματος (σχήμα κλπ)
- Η αντίληψη του χρόνου
- Η αντίληψη των ερεθισμάτων στο περιβάλλον
- Ικανότητες κοινωνικοποίησης : συνεργασία, θάρρος, αυτοεκτίμηση, υπομονή, εμπιστοσύνη στον εαυτό και τον άλλον.
- Νευρομυϊκός συντονισμός, ισορροπία, αλτικότητα, συντονισμός ματιού χεριού, συγχρονισμός, λεπτή κινητικότητα, γραφοκινητική ικανότητα.

Τέχνη και Δημιουργική Έκφραση

«Ο δημιουργός είναι εξερευνητής. Ένας εξερευνητής του νου και της ψυχής του. Ένας εξερευνητής του ίδιου του εαυτού. Στα έργα του, τα δημιουργήματα του, βρίσκονται τα ευρήματα των εξερευνήσεων του.» (Henri Matisse)

Η τέχνη βοηθάει τα παιδιά να γνωρίσουν τους εαυτούς τους και τους άλλους και να ενισχύσουν τη μοναδικότητα τους. Επιτρέπει στα παιδιά χρησιμοποιώντας ή δημιουργώντας σύμβολα να εκφράσουν ιδέες, εμπειρίες, γεγονότα και αισθήματα. Πολλές φορές το παιδί δεν είναι σε θέση ή δεν θέλει να συζητήσει συναισθηματικά θέματα ή αισθήματα για τον εαυτό του, την οικογένεια ή τους φίλους του. Ωστόσο η τέχνη επιτρέπει την έκφραση αυτών των συναισθημάτων. Δίνει στα παιδιά την ευκαιρία μέσω της φαντα-

σίας να εκφράσουν αυτό που δεν μπορεί να συμβεί στην πραγματικότητα. Αρνητικά συναισθήματα και παρορμήσεις μπορούν έτσι να ελευθερωθούν με έναν θετικό και αποδεκτό τρόπο. Η τέχνη ενισχύει την αυτοεικόνα και τα συναισθήματα του παιδιού για τον εαυτό του. Η θετική εικόνα για τον εαυτό είναι μία από τις προϋποθέσεις για μάθηση ενώ η καταπίεση της αυθόρμητης έκφρασης της δημιουργικότητας σημαίνει καταπίεση και κάθε δυνατότητας για δημιουργική γνώση, μάθηση και εξέλιξη του ατόμου.

Η αρχή της έκφρασης της δημιουργικότητας μέσω της τέχνης στο παιδί είναι αρχικά ένας τρόπος να αποκτήσει μυϊκή ικανότητα, τον έλεγχο δηλαδή των κινήσεων του, πώς θα κατορθώσει να τις ορίσει όπως αυτό θέλει. Είναι αυτή η δυνατή ορμή της δημιουργικότητας που συγκεντρώνει όλες τις κινητικές, διανοητικές, πνευματικές και συναισθηματικές δυνατότητες του ατόμου και την ώρα της δημιουργίας τις ενώνει, τις συντονίζει και τις ενεργοποιεί για να αποδώσουν όσο μπορούν σ' αυτόν που δημιουργεί.

Οι μορφές έκφρασης που μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα παιδιά στο σχολείο είναι η ζωγραφική, ο πηλός, η μουσική, ο χορός, οι ένλογοι τρόποι έκφρασης, το θέατρο, το κουκλοθέατρο, η παντομίμα ή οτιδήποτε άλλο κρίνεται εφικτό. Η έκφραση μέσω της τέχνης, εκτός από την συλλογική διάσταση που μπορεί να πάρει μέσω της συλλογικής δημιουργίας, έχει μέσα της και μια πολύ προσωπική διάσταση, άκρως ατομική. Ο τρόπος που ενεργεί, η επιρροή της πάνω στην ατομικότητα και την προσωπικότητα του ατόμου είναι καίρια και ουσιαστική για την ανάπτυξη και την εξέλιξη του. Μπορεί να βοηθήσει ιδέες, συναισθήματα που υπάρχουν σε ακαταστασία μέσα στο άτομο να πάρουν σχήμα, μορφή και να γίνει η γνώση τους και η συνειδητοποίηση τους πολύ πιο σωστά και ξεκάθαρα. Η παιδική τέχνη εξασφαλίζει στα παιδιά τη δυνατότητα να αντιμετωπίσουν φαινόμενα πολύπλοκα και να τα φέρουν στα μέτρα τους.

Το έργο του παιδιού, όταν είναι αποτέλεσμα αυθόρμητης δημιουργικής έκφρασης, είναι ένα κομμάτι του εαυτού του, κάτι που είχε μέσα του, που πήρε μορφή και σχήμα και βγήκε έξω. Όταν αυτό συμβεί το παιδί μπορεί να το δει, να το εξετάσει, να το νιώσει, να το γνωρίσει, να το κατανοήσει και να επικοινωνήσει μαζί του. Αυτή η γνώση του κάθε μέσα που συμβολικά έρχεται έξω, θα το οδηγήσει σιγά σιγά στην αυτογνωσία, στην συναισθηματική ωριμότητα, στην ατομική του ολοκλήρωση. Το παιδί για να το κατορθώσει αυτό όμως, είναι ανάγκη να εξασφαλιστούν μερικές βασικές και απαραίτητες προϋποθέσεις. Αρχικά το παιδί χρειάζεται να νιώθει σίγουρο και ασφαλές μέσα στον χώρο. Έχει μεγάλη σημασία η διαμόρφωση και η

ατμόσφαιρα του χώρου, η επικοινωνία και η αρμονική συνεργασία του ατόμου με όλα και με όλους που υπάρχουν και κινούνται μέσα σ' αυτόν.

Χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή όταν ένα παιδί ανοίγει το νου και τη ψυχή του. Ένας κακός χειρισμός, μια αδιάφορη ψυχρή συμπεριφορά, ή ακόμη και μια καλοπροαίρετη επιβράβευση, μπορεί αντί να το βοηθήσει να ξεδιαλύνει και να ξεκαθαρίσει τα συναισθήματα, να το κάνει να τα μπερδέψει ακόμα περισσότερο αποπροσανατολίζοντάς το, ή ακόμη και να κλείσει το παιδί, να το κάνει να τραβηχτεί στον εαυτό του. Ο ρόλος των ενηλίκων ως βοηθοί στις δημιουργικές εξερευνήσεις των παιδιών μπορεί να σημαίνει άλλοτε να ακούς με προσοχή, άλλοτε να ενθαρρύνεις, κι άλλοτε να μην κάνεις τίποτε... απλά να υπάρχουν εκεί. Εμείς, ως συνοδοί/ές στο σχολείο μας, προσδοκούμε στο να αποκωδικοποιούμε τα στάδια ανάπτυξης² (χωρίς καμιά διάθεση αξιολόγησης και λαμβάνοντας υπόψη τη μοναδικότητα του κάθε παιδιού) και τη συναισθηματική κατάσταση των παιδιών και όταν χρειάζεται να τα βοηθάμε να χτίσουν τις απαραίτητες συνδέσεις, να εμβαθύνουν, να προσδιορίζονται σε σχέση με το συναίσθημα που έχουν εξωτερικεύσει και έτσι να πλησιάζουμε στην επίλυση εσωτερικών συγκρούσεων και στην αυτογνωσία.

Πολύ σπουδαίο σ' αυτήν την επικοινωνία, σ' αυτό το άνοιγμα είναι και ο ρόλος των γονιών και των ανθρώπων που βρίσκονται κοντά στο παιδί. Όταν το παιδί «ανοίξει», εκφραστεί αυθόρμητα, βγάλει έξω τις ιδέες του, τα αισθήματα και τα συναισθήματα του, θέλει χρόνο να τα αναγνωρίσει, να τα γνωρίσει, να τα καταγράψει, και το χρόνο αυτό τον έχει στο σπίτι του και στο οικογενειακό του περιβάλλον. Για να μπορέσει το παιδί να συνεχίσει αυτή την επικοινωνία με τις ιδέες του, με τα αισθήματα του, θα πρέπει το περιβάλλον του σπιτιού του να δείχνει σεβασμό, εμπιστοσύνη και ευαισθησία στα έργα του και στο ίδιο το παιδί.

Ως δημιουργός το άτομο συνθέτει τον δικό του προσωπικό πολιτισμό, είτε αυτό σημαίνει αισθητική είτε εξέλιξη, ταυτότητα, αντίληψη, τόπο, μνήμες και έπειτα από το σύνολο προκύπτει ο συλλογικός πολιτισμός. Ελπίζουμε να θεωρείται αυτονόητο ότι δεν έχουμε την παραμικρή προσδοκία να κάνουμε τα παιδιά μικρούς Βαν Γκογκ, μικρούς Ρεμπώ ή μικρές Ισιδώρες

---

² Σύμφωνα με τον Λυκέ (1927) και τον ψυχολόγο Benson (1957) τα στάδια του παιδικού σχεδίου είναι: 1. Το στάδιο του μουτζουρογραφήματος α) Φυσικό κινητικό υποστάδιο (1,5 ετών) β) Υποστάδιο του τυχαίου ρεαλισμού (2 ετών) γ) επικοινωνιακό υποστάδιο (2 ετών) 2. Το στάδιο του ελλειπούς σχεδιασμού (3 ετών) 3. Το στάδιο του διανοητικού ρεαλισμού (4 ετών) 4. Το στάδιο του οπτικού ρεαλισμού (9-12 ετών)

Ντάνκαν ή έστω να αξιολογήσουμε τα έργα τους με βάση οποιαδήποτε καλλι-τεχνική αρτιότητα. Το παιδί γεννιέται με το χάρισμα να μπορεί να χτίζει τον εαυτό του. Εμείς ας φροντίσουμε να βρίσκει τις αναγκαίες συνθήκες και τα απαραίτητα υλικά για να υψώσει το οικοδόμημα του ολοκληρωμένου, ευτυχημένου ανθρώπου.

«Η τέχνη παύει να είναι ένα χομπίστικο ενδιαφέρον με το οποίο ασχολούνται οι ελίτ, αλλά ριζώνει μέσα στην καθημερινή κουλτούρα της κοινωνίας και ένας σίγουρος τρόπος για να φτάσουμε σε αυτό το αποτέλεσμα δεν είναι παρά να εντάξουμε σε μια εκπαιδευτική διαδικασία»
(Adorno)

Το παιχνίδι

Το παιχνίδι είναι το ξεφάντωμα του εφικτού (Martin Buber)

Τα μικρά πλάσματα μαθαίνουν με πολλούς και διάφορους τρόπους. Με την παρατήρηση, με τη μίμηση, από την επανάληψη (ρουτίνα, συνήθεια), από την υποστήριξη του ενήλικα και από την εξερεύνηση, από το πείραμα και το λάθος. Όλα τα παραπάνω μπορεί, ή και όχι, να γίνονται στα πλαίσια ενός παιχνιδιού. Είναι δύσκολο να δοθεί ένας ορισμός για τη φύση του παιχνιδιού και στην κατηγοριοποίηση που γίνεται εδώ ας κρατήσουμε στο νου μας ότι κάθε τύπος παιχνιδιού εμπεριέχει και κάποιους άλλους. Οι απόψεις, λοιπόν, δίστανται για τον ορισμό του παιχνιδιού. Από τη μια η άποψη ότι το παιχνίδι είναι το πιο σημαντικό και χρήσιμο εργαλείο διδασκαλίας, από την άλλη η άποψη ότι μια δραστηριότητα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως παιχνίδι εάν δεν είναι ελεύθερη (δηλαδή χωρίς την επίβλεψη και την κατεύθυνση του ενήλικα).

Ας εξετάσουμε τους παράγοντες που θεωρούμε ότι καθιστούν το παιχνίδι ένα χρήσιμο εργαλείο μάθησης αλλά και ένα χώρο ελευθερίας και αυτονομίας. Όσο δύσκολο κι αν είναι να δοθεί ένας ορισμός για το παιχνίδι, μπορούμε να διακρίνουμε κάποια βασικά χαρακτηριστικά του όπως η παραδοχή του «μη πραγματικού» της κατάστασης και του εφήμερου του χαρακτήρα του (που πηγάζει από αυτόν το μη πραγματικό χαρακτήρα). Το φανταστικό πλαίσιο αποδεσμεύει το άτομο από τις συνέπειες των πράξεων του ή αν θέλετε, γενικά από τις συνέπειες. Ο Pellegrini παρατηρεί ότι το παιχνίδι των ζώων και των ανθρώπων σε αντίθεση με τη «δουλειά» επιτρέπει στα άτομα να συγκεντρωθούν στα μέσα περισσότερο από ότι στο σκοπό. Ελεύθερο από του οργανικούς περιορισμούς του περιβάλλοντος δουλειάς, το

παιχνίδι δίνει στο άτομο τη δυνατότητα να δοκιμάσει, να πειραματιστεί, να υπερβάλλει, να τροποποιήσει, να συμπυκνώσει ή να αλλάξει την αλληλουχία των συμπεριφορών του, να αναπαράγει ατέρμονα λεπτές ποιότητες της συμπεριφοράς του. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό του παιχνιδιού είναι ο βιωματικός χαρακτήρας του, το γεγονός δηλαδή ότι το παιχνίδι συντελείται στο εδώ και το τώρα και προαπαιτεί την ενεργητική συμμετοχή του ατόμου στην ολότητα του (φυσική παρουσία, σώμα, σκέψη, συναίσθημα).

Όπως αναφέρεται και στο πρώτο κεφάλαιο, από τις βασικές μας επιθυμίες είναι τα πλάσματα να βρεθούν σε έναν χωροχρόνο ασφάλειας, να μάθουν μέσα από το βίωμα και όχι τη διδασκαλία, να έχουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν τον προσωπικό τους ρυθμό. Επιλέγουμε να κτίσουμε ένα περιβάλλον όπου το παιχνίδι να είναι αυθόρμητο, απρόβλεπτο και δημιουργικό. Θέλουμε το παιχνίδι να γεννιέται και να ελέγχεται από τα παιδιά παρέχοντας όμως διαφορετικές ποιότητες ερεθισμάτων, εργαλείων και υλικών, και βρισκόμενοι/ες σε συνεχή αλληλεπίδραση με τις ανάγκες τους. Επιλέγουμε ένα υλικό περιβάλλον αλλά και μια ενήλικη στάση που να επιτρέπει στα πλάσματα να παίρνουν ρίσκα μέσα από το παιχνίδι, να κάνουν λάθη, να ζουν καθημερινές περιπέτειες και να δοκιμάζουν τα όρια και τους εαυτούς τους. Παίζοντας πια καθημερινά όμως ανακαλύπτουμε και ακόμη μια ευεργετική ιδιότητα του παιχνιδιού: μας επιτρέπει, σε εμάς τους ενήλικες, να κτίσουμε γερούς και ασφαλείς δεσμούς με τα πλάσματα, να αποκαλύψουμε κι εμείς ένα κομμάτι του εαυτού μας με σκοπό να γνωριστούμε λίγο καλύτερα και να καταργήσουμε λίγο περισσότερο την απόσταση ανάμεσα στους δυο κόσμους μας.

Συνοδεία

Η γνώση για το ελεύθερο άτομο αναπτύσσεται σαν μέρος μιας διαδικασίας ενεργοποίησης και άσκησης της βούλησής του για κάτι που το αφορά και το αγγίζει. *"Δεν είναι δυνατό να υπάρξει ανάπτυξη δίχως τις διαμορφωτικές εμπειρίες που περνούν μέσα από τις ανάγκες του προσώπου, μέσα από αυτό που το αφορά και το ενδιαφέρει."* (Μπακιρτζής, Επικοινωνία και αγωγή, εκδ. Gutenberg, 2002) Το παιδί ωθείται στη μάθηση και στην ανακάλυψη από όσα το εκφράζουν και το συγκινούν αλλά παράλληλα πρέπει να υποστηρίζεται από ένα επιστημονικά οργανωμένο περιβάλλον μέσα στο οποίο θα επιλέγει ελεύθερα υλικό και ασχολίες. Είναι έργο των

παιδαγωγών να διαμορφώσουν ένα ελκυστικό σχολικό περιβάλλον, σε συμφωνία με τις ανάγκες των παιδιών και να φροντίζουν για την ανανέωση του υλικού.

Σκοπός μας είναι το παιδί να συνδεθεί με τις πραγματικές μορφές παραγωγής της γνώσης, να οδηγηθεί στην ανακάλυψη από την εσωτερική του παρόρμηση να εξερευνήσει, να ανακαλύψει τις αντιφάσεις του κόσμου, να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα που πηγάζουν από το βίωμα του, από την ανάγκη του για κατανόηση του κόσμου και του τρόπου που το ίδιο υπάρχει μέσα σε αυτόν. Το θετικό βίωμα των συγκινήσεων του παιδιού είναι ο δρόμος που θα το οδηγήσει στην κατάκτηση της γνώσης, όταν το ίδιο το επιθυμεί χωρίς την εξαναγκαστική του συμμετοχή σε δραστηριότητες.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, επιλέγουμε να χρησιμοποιήσουμε τη λέξη "συνοδεία" για να περιγράψουμε το ρόλο του παιδαγωγικού προσωπικού του σχολείου στη διαδικασία ανάπτυξης και μάθησης των παιδιών. Ξεκινάμε από το σεβασμό στην ατομικότητα του κάθε παιδιού, στους προσωπικούς του ρυθμούς και στις ανάγκες του, έτσι όπως πρώτα τις αναγνωρίζει το ίδιο το παιδί για τον εαυτό του ανάλογα με τις επιθυμίες, τα ενδιαφέροντα, τις ιδιαιτερότητές του. Συντροφεύουμε τα παιδιά με ενσυναίσθηση, ειλικρίνεια και αποδοχή, στην ανακάλυψη της γνώσης και στην ολόπλευρη ανάπτυξή τους. Είμαστε παρόντες/-ουσες, πρόθυμοι/-ες και διαθέσιμοι/-ες να ακούσουμε τα παιδιά, να τα βοηθήσουμε, να τα στηρίξουμε στη διαδικασία ανάπτυξής τους και στην κατάκτηση της γνώσης ανά πάσα στιγμή. Οι συνοδοί δείχνουν έμπρακτα στα παιδιά από την αρχή, όχι τόσο με το λόγο όσο με τη στάση τους, πως είναι εκεί γι' αυτά, πάντα ανοιχτοί/-ες στην επικοινωνία αλλά ποτέ με διάθεση να τα κατευθύνουν³. Το να βοηθήσεις ένα παιδί να αναπτυχθεί δε σημαίνει μόνο να του προσφέρεις, να του δείχνεις ή να του μιλάς. Σημαίνει και να ξέρεις να παρακολουθείς ή ακόμη και να περιμένεις.

Μέσα σε ένα κλίμα συναισθηματικής αποδοχής και ηρεμίας οικοδομούμε σχέσεις εμπιστοσύνης και ουσιαστικής επικοινωνίας. Επιθυμούμε το παιδί να νιώθει την ασφάλεια να εκφράσει ελεύθερα τα συναισθήματα, τις

---

³ Μη κατευθυντική-παρεμβατική μέθοδος ή μέθοδος επικεντρωμένη στην επιθυμία: Πρόκειται για μια νέα μορφή της μη κατευθυντικότητας. Η στάση του παιδαγωγού σε αυτή την μέθοδο, στηρίζεται καταρχήν στη βαθειά αποδοχή του ατόμου ή της ομάδας, στην ενεργητική ακρόαση και ενσυναίσθηση, στην αυθεντικότητα, καθώς επίσης και στη δυνατότητα παρέμβασής του μέσα από προτάσεις. Οι προτάσεις αυτές έχουν σκοπό να διευκολύνουν την εμβάθυνση στο προσωπικό βίωμα και τον

εμπλουτισμό του προς την κατεύθυνση των επιθυμιών και των αναγκών του ατόμου.

ανάγκες, τις σκέψεις του, τις ιστορίες του, να έχει το χώρο και το χρόνο να τις επεξεργαστεί, να τις κατανοήσει και κατ' επέκταση να σεβαστεί τα συναισθήματα και τις ανάγκες των υπόλοιπων μελών της ομάδας.

Στην επικοινωνία του με το παιδί ο/η συνοδός δεν επιδιώκει να κατευθύνει έμμεσα ή άμεσα, αλλά δημιουργεί το περιβάλλον ώστε τα πλάσματα να παίρνουν πρωτοβουλίες και να επιλέγουν δραστηριότητες μέσα από την ελεύθερη περιπλάνηση τους στο χώρο. Ο/Η συνοδός αποφεύγει να χρησιμοποιεί κρίσεις, υποδείξεις, συμβουλές, επιβραβεύσεις, τιμωρίες και δεν παρακινεί το παιδί να συμμετάσχει σε δραστηριότητες όταν το ίδιο δεν το επιθυμεί. Άλλωστε θεωρούμε πως ένα παιδί συμμετέχει ενεργά στην σχολική πραγματικότητα ακόμη και όταν δεν ασχολείται με κάποια συγκεκριμένη δραστηριότητα. Στη σχέση του με τα παιδιά ο/η συνοδός δεν επιθυμεί να διδάξει, να υποδείξει, να παρέμβει, να κρίνει και να εκφράσει την ενήλικη ηθική του, αλλά προσπαθεί να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τον κόσμο το παιδί από τη δική του οπτική γωνία, από τα βιώματα και τις ανάγκες του. *" Όταν ο γονιός ή ο δάσκαλος δεν κατανοεί τι θέλει και τι έχει ανάγκη το παιδί αλλά απλώς υποθέτει ή και προβάλλει πάνω του τις δικές του ανάγκες και συχνά ανεκπλήρωτες επιθυμίες, τη δική του πραγματικότητα, τότε η εκπαιδευτική παρέμβαση... όχι μόνο κινδυνεύει να μην είναι αποτελεσματική αλλά και να παρεμποδίζει τις διεργασίες της μάθησης και της ανάπτυξης."* (Μπακιρτζής, Επικοινωνία και αγωγή, εκδ. Gutenberg, 2002)

Οι ενήλικες στο σχολείο μας επιλέγουμε τη σιωπή, την οικονομία λόγου και κινήσεων. Η στάση των συνοδών είναι διακριτική και αποδεσμευμένη από την εξουσία του ενήλικα και της αυθεντίας. Η αγωγή του παιδιού στηρίζεται και από τα μοντέλα που προτείνονται μέσα από τις συμπεριφορές, τις στάσεις, το μη λεκτικό περιεχόμενο της επικοινωνίας, τη δυναμική των σχέσεων, τις αρχές που διέπουν γονείς και εκπαιδευτικούς. Αντιλαμβανόμαστε πως κάθε μας λέξη (ως συνοδού ή ως γονιού) για τα παιδιά δεν είναι απλά μια λέξη, είναι μια λέξη που αρθρώνεται από το στόμα ενός ενήλικα και το βάρος του μηνύματος που μεταφέρει πολλαπλασιάζεται στα αυτιά του παιδιού-δέκτη της. Η οποιαδήποτε κίνηση του ενήλικα γίνεται αντιληπτή από τα παιδιά, έχει τη δύναμη να αποτελέσει ερέθισμα, να δημιουργήσει κλίμα σιγουριάς και ασφάλειας, αλλά έχει και τη δύναμη να μπλοκάρει τη σκέψη τους ή να τα κατευθύνει εκεί που ο ενήλικας έμμεσα τους υπέδειξε. Ο παιδαγωγός, σεβόμενος/-η το χρονορυθμό του κάθε πλάσματος οφείλει να διακρίνεται από εσωτερική ηρεμία στο λόγο, στις

πράξεις και στη στάση του σώματος. Οι κινήσεις του/της είναι αργές, συγκεκριμένες, επαναλαμβανόμενες, τονισμένες ώστε να γίνονται απόλυτα κατανοητές από το παιδί. Ο ρόλος του παιδαγωγού δεν είναι να επιβάλλει το ρυθμό του ή να παίρνει καθοριστικές πρωτοβουλίες και να επιβάλλει δραστηριότητες. Όταν σαν ενήλικας υπερβάλλεις σε κίνηση και λόγο και επιβάλλεις τον δικό σου γρήγορο ρυθμό σε ένα σχολικό περιβάλλον που θέλεις να είναι το σπίτι των παιδιών, παρεμβαίνεις στο χρονορυθμό των πλασμάτων, τους δημιουργείς σύγχυση.

Το προσωπικό του σχολείου εμπλέκεται και διατίθεται στη σχέση του με το παιδί με πρωταρχικό σκοπό την ψυχοσωματική του ανάπτυξη, τη μάθηση, την αυτοδιάθεση, την κατάκτηση της αυτονομίας του. Η/Ο συνοδός απαντά σε αιτήματα για τα οποία έχει πληροφορίες, γνώσεις, δεξιότητες, βοηθάει τα παιδιά και συμμετέχει ενεργητικά στο παιχνίδι τους όταν της/του ζητηθεί, παρεμβαίνει όταν το κρίνει απαραίτητο. Το παιδί ανακαλύπτει και δημιουργεί τον κόσμο του, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι πρέπει να ξεκινά κάθε φορά από το μηδέν αλλά να ξεκινά από αυτό που το ενδιαφέρει και το συγκινεί. *"Ο παιδαγωγός μέσα στη σχέση του με το παιδί υπάρχει με τις προσωπικές του αξίες, έτσι σε συμφωνία με τον εαυτό του ο παιδαγωγός θα εκφράσει τις διαφωνίες του αν το κρίνει απαραίτητο, όχι για να απορρίψει την άποψη του μαθητή αλλά για να σταθεί απέναντι του πρόσωπο με πρόσωπο, να εκφράσει τις πιθανές του ανησυχίες και να υποδείξει τα όρια της πραγματικότητας του σχολείου, της σχέσης τους και του εαυτού του."* (Μπακιρτζής, Επικοινωνία και αγωγή, εκδ. Gutenberg, 2002) Στη σχέση παιδιού-συνοδού δίνουμε χώρο στο γέλιο και στο χιούμορ, απαραίτητο συστατικό μιας ισότιμης σχέσης απελευθερωμένης από το φόβο και την υποχρέωση σεβασμού στον ενήλικα. Επιθυμούμε να γελάμε μαζί με τα παιδιά και όχι εις βάρος τους.

Επιπλέον, η γενικότερη στάση των συνοδών τους βοηθά να αναπτύξουν την περιφερειακή όραση, να είναι σε θέση να αφουγκράζονται τι συντελείται στο σχολικό χώρο ανά πάσα στιγμή. Ένας ευαίσθητος παρατηρητής της δυναμικής των ομάδων που δημιουργούνται μέσα στο σχολικό περιβάλλον αλλά και της συμπεριφοράς και της γενικότερης στάσης του κάθε παιδιού ξεχωριστά. Η ετοιμότητα του/της συνοδού να αντιληφθεί και να κρίνει την ποιότητα του ερεθίσματος που έχει ενεργοποιήσει το παιδί και να σταθεί δίπλα του βοηθώντας το στην ανακάλυψη της γνώσης, η ετοιμότητά να αφουγκράζεται τις ανάγκες των παιδιών και να είναι εκεί διαθέσιμη να τα στηρίζει συναισθηματικά και υλικά, η ετοιμότητα να προστατεύει την συγκέντρωση των πλασμάτων από εξωτερικές ενοχλήσεις ή από εσωτερικές

αναταραχές όταν εκτελούν μια ομαδική ή ατομική δραστηριότητα , η ετοιμότητα να παρέμβει άμεσα στις περιπτώσεις που κρίνει πως απαιτείται η διασφάλιση της σωματικής ακεραιότητας των παιδιών και γενικότερα η ετοιμότητα να κρίνει το κατά περίπτωση, το βαθμό, τον τρόπο ενεργοποίησης και εμπλοκής της στην κάθε περίπτωση συνίσταται στην συνεχή παρατήρηση και στο αίσθημα της ενσυναίσθησης που διαπερνά τους/τις συνοδούς. Η δουλειά των συνοδών δεν σταματά στο τέλος της σχολικής μέρας. Απαραίτητη κρίνεται η διαρκής συνεργασία γονέων-συνοδών και ο ανοιχτός διάλογος μεταξύ τους. Βασική προϋπόθεση αυτού είναι η δημιουργία δεσμών και σχέσεων εμπιστοσύνης ανάμεσα στο σχολείο και στην οικογένεια, πάντα με πρωταγωνιστή της επικοινωνίας τις ανάγκες του παιδιού και την υγιά του ανάπτυξη.

Πολλές φορές η συνοδεία παιδιών μπορεί να είναι μια διαδικασία επίπονη, ιδιαίτερα έντονη συναισθηματικά, να υπερφορτίζει και να είναι ψυχοφθόρα. Γι' αυτό το λόγο κρίνουμε απαραίτητο να υπάρχει η δυνατότητα τακτικής συναισθηματικής αποφόρτισης των συνοδών σε συλλογικό επίπεδο και με συλλογικό τρόπο.

Ελευθερία και όρια (κανόνες και συμφωνίες / ασφάλεια)

«Στο στήθος μου , αρένα ταύρων, μάχονται η ελευθερία και ο φόβος.»
(Eduardo Galeano)

Η λέξη ελευθερία για εμάς μεταφράζεται ως η δυνατότητα να ενεργείς γνωρίζοντας ποιες είναι οι πραγματικές σου ανάγκες και ποιες εκείνες των άλλων, χωρίς παρεμβολές εξωτερικών πιέσεων και αυθαίρετες υποδείξεις. Θεωρούμε ότι η κατάκτηση της περνά μέσα από την εμπειρία του ατομικού και του συλλογικού, από τη βίωση και τη συν βίωση. Μέσα από αυτό το πρίσμα, η έννοια των ορίων μετά πλαισιώνεται. Αναγνωρίζουμε τις βαθιές αντιφάσεις που διαπερνούν την ανθρώπινη ύπαρξη σε όλα τα επίπεδα από το βιολογικό μέχρι το κοινωνικό πολιτικό. Αναγνωρίζουμε πως οι δρόμοι προς την ελευθερία είναι σπαρμένοι από εμπόδια μέσα και έξω από το άτομο. Αναγνωρίζουμε τη μοναξιά που ενυπάρχει μέσα σε ένα πλήθος και τον πόνο που διαδέχεται τη χαρά. Αναγνωρίζουμε την ανάγκη για ασφάλεια που συνυπάρχει με την επιθυμία για εξερεύνηση.

Τα όρια αντιμετωπίζονται ως σημείο αναφοράς και όχι σαν το σύνορο των επιτρεπτών ενεργειών που κάποιοι όρισαν πριν από εμάς για εμάς. Δε θεωρούμε πως ελευθερία σημαίνει απουσία ορίων. Θεωρούμε ότι ένα

υγιές παιδί είναι αυτό που έχει χώρο ελευθερίας που ορίζεται από σαφή όρια ενώ του έχει δοθεί η ασφάλεια και έχει αναπτύξει την καθοδήγηση του από τις εσωτερικές του ανάγκες. Η εμπειρία του αισθήματος σεβασμού και ασφάλειας είναι αυτή που βοηθά το πλάσμα να συνδεθεί με τον εαυτό του και να ανιχνεύσει τις ανάγκες του. Τα όρια όμως δεν υπάρχουν στο σχολείο για να μάθουν τα παιδιά να τα σέβονται αλλά για δώσουν την δυνατότητα στα παιδιά να μάθουν να σέβονται.

Θεωρούμε πως η τάση των ορίων θα έπρεπε να τείνει προς το ελάχιστο σε ένα σχολείο που προωθεί την ειρηνική συμβίωση στην κοινότητα. Θεωρούμε ότι όσο το άτομο υποστηρίζεται στο να κατακτά την ελευθερία του τα όρια «αχρηστεύονται» από την ίδια τους τη φύση. Εάν δούμε την ειρήνη ως μια συνάρτηση, μέρος της οποίας αποτελεί και η ικανότητα του ατόμου να διαχειρίζεται ελεύθερα τις σχέσεις του, θεωρούμε ότι η παρέμβαση με όρια που εμπλέκονται στις σχέσεις των πλασμάτων και παρεμβαίνουν με την ενήλικη δικαιοσύνη θα ήταν αντιφατική. Τα όρια που έχουμε να θέσουμε έχουν να κάνουν με τη λειτουργία του σχολείου σε σχέση με τη χρήση της βίας (σωματική, ψυχολογική, λεκτική) και τη χρήση/διαχείριση του υλικού.

Αναγνωρίζουμε πως στο χώρο του σχολείου είναι απαραίτητο να εξασφαλιστούν τα μίνιμουμ της σωματικής ασφάλειας και ακεραιότητας. Η χρήση της σωματικής βίας απαιτεί μια πιο άμεση στο εδώ και τώρα ενεργοποίηση του ενήλικα για να υποστηρίξει τόσο το παιδί που δέχεται τη βία, όσο και το παιδί που την ασκεί. Θεωρούμε ότι θα πρέπει ο ενήλικας να επικοινωνήσει και να υπενθυμίζει ότι στο χώρο του σχολείου αποφεύγουμε να χρησιμοποιούμε βία. Το ψυχοσωματικό τραύμα από τη χρήση βίας θα πρέπει να ενεργοποιεί τον ενήλικα να παρακολουθήσει στενότερα το πλάσμα να προσφέρει ασφάλεια σεβόμενος/η το χρόνο του βιώματος και της επεξεργασίας συναισθημάτων που έχει το παιδί, να προσφέρει διαδικασίες που αναδεικνύουν τη φύση του τραύματος ή οδηγούν σε συλλογική επίλυση της κρίσης. Ταυτόχρονα, θα πρέπει η ενεργοποίηση να γίνεται με τρόπο που δε δημιουργεί ενοχές στο παιδί που χρησιμοποιεί τη βία και κατ' επέκταση δεν ποινικοποιεί το συναίσθημα του παρεμβαίνοντας μπερδεύοντας και αμφισβητώντας με αυτόν τον τρόπο την κρίση του πλάσματος.

Είναι σύνηθες στα ελευθεριακά σχολεία τα παιδιά να συναποφασίζουν και να θέτουν τα δικά τους όρια με μορφή συμφωνιών, από το πώς να χρησιμοποιούν ένα υλικό μέχρι ζητήματα σχέσεων και συμπεριφοράς. Ας υπογραμμίσουμε εδώ πως η ενεργοποίηση θα πρέπει να γίνεται στα πλαίσια της μη παρεμβατικής μάθησης , με σεβασμό και εμπιστοσύνη στις ικανότη-

τες των παιδιών να βιώνουν και να διαχειρίζονται νέες καταστάσεις και με σεβασμό στην ατομικότητα του κάθε πλάσματος.

Το δεύτερο και τελευταίο όριο που θεωρούμε ότι πρέπει να προ αποφασιστεί από τους ενήλικες έχει να κάνει με τη διαχείριση του υλικού. Χρησιμοποιώντας βέβαια το παράδειγμα, δηλαδή με τη δική μας στάση πρώτα από όλα απέναντι στο υλικό, αλλά και με τη γνώση πως το υλικό δεν είναι ανεξάντλητο και επίσης βρίσκεται εκεί για να διευκολύνει τη χρήση από όλους και όλες. Θεωρούμε ότι θα πρέπει να επικοινωνηθεί και να υπενθυμίζεται (με τη στάση και με λεκτική επικοινωνία και επεξήγηση) η επιστροφή του υλικού μετά τη χρήση του στη θέση του. Να επικοινωνηθεί πως δεν κακοποιούμε το υλικό εξηγώντας πως στο χώρο του σχολείου το υλικό χρησιμοποιείται από όλους και όλες. Ο χώρος του σχολείου οφείλει να προσφέρει ασφάλεια με στόχο το πλάσμα να νιώθει «σαν στο σπίτι του» αλλά δεν έχει τις ίδιες ελευθερίες και τα ίδια όρια με αυτόν του σπιτιού.

Συνέλευση παιδιών-συνοδών

Για να λαμβάνονται σοβαρά οι ανάγκες, οι επιθυμίες, τα προβλήματα που προκύπτουν, πρέπει να υπάρχει ο κατάλληλος χώρος και χρόνος για να εκφράζονται αυτές, να γίνεται κουβέντα και συγχρόνως να υπάρχει ένα συλλογικό όργανο λήψης αποφάσεων, ώστε τα παιδιά, ως ατομικότητες και μέλη μιας ομάδας, να συμμετέχουν ενεργά, να λύνουν τις διαφορές τους, να θέτουν τις διαφωνίες τους και τα όριά τους.

Αυτή είναι η διαδικασία μιας συνέλευσης. Μία σταθερή δομή που προσφέρεται στα παιδιά και υπακούει στους κανόνες που τα ίδια θέτουν. Το πόσο καλά κυλάει εξαρτάται από τα ίδια και τις διαθέσεις τους. Δεν είναι σίγουρο ότι μέσα σε μια τέτοια διαδικασία τα παιδιά έχουν πάντα κάτι να μοιραστούν. Για αυτό το λόγο δεν είναι υποχρεωτική η παρουσία κανενός, όπως και στις υπόλοιπες δραστηριότητες του σχολείου.

Η δομή της ίδιας της συνέλευσης δεν διαφέρει από αυτή της απλής, καθημερινής, δυαδικής σχέσης και επικοινωνίας. Πριν όμως, έχει να απαντήσει σε καθοριστικά ερωτήματα. *«Ποιοι είναι οι δύο άνθρωποι; Ποια είναι η σχέση του ενός με τον άλλο; Είναι λίγο-πολύ ίσοι, ή ο ένας έχει κάποιο είδος εξουσίας πάνω στον άλλο; Είναι η συνάντηση εξίσου καλόδεκτη κι απ' τους δύο; Αν όχι, γιατί; Αν είναι έτσι, είναι για τους ίδιους λόγους; Θέλει ο ένας απ' αυτούς να κάνει ο άλλος κάτι; Νομίζει ότι ο άλλος θέλει να το κάνει; Είναι πρόθυμος να το κάνει; Θα μπορούσαμε να θέσουμε χιλιάδες τέτοια ερωτή-*

ματα. Οι απαντήσεις σε καθένα από αυτά θα έχουν κάποια σχέση με τη δομή της συνάντησης». (8 Τζων Χολτ, Πέρα από το Σάμερχιλ. Η εναλλαγή της ελευθερίας, εκδ. Καστανιώτη, 1979)

Σε ένα χώρο όπου όλοι και όλες καθόμαστε κυκλικά για να βλεπούμαστε, εξοικειωνόμαστε με τη διαδικασία της συζήτησης είτε ως ενεργοί δέκτες είτε ως δυναμικοί πομποί ενός μηνύματος. Γιατί θέλει θάρρος, και το ξέρουμε καλά αυτό οι ενήλικες, να μιλήσεις ειλικρινά και να εκτεθείς μπροστά σε μερικά ζευγάρια ορθάνοιχτα μάτια. Και είναι, επίσης, δύσκολο να μας ενδιαφέρει και να παρακολουθούμε συγκεντρωμένα αυτό που κάποιος άλλος νιώθει, πιστεύει ή θέλει. Είναι μια διαδικασία που χρειάζεται συστηματοποίηση για να μην καταλήγει κάθε απόπειρα για συζήτηση σε βαρεμάρα, ξύλο, κλάματα ή φωνές.

Η στάση των συνοδών και σε αυτή την συζήτηση δεν μπορεί να διαφέρει από τη συνολικότερη στάση τους μέσα στο σχολείο. Βρίσκονται εκεί αρχικά για να ακούσουν τι έχουν να πουν τα παιδιά. Παρεμβαίνουν για να υπογραμμίσει κάποια σημεία, ίσως, και να βοηθήσει την εξέλιξη τις κουβέντας ή την ανάλυση των παρατηρούμενων φαινομένων. Δεν βρίσκονται εκεί για να πουν την άποψή τους και να κατευθύνουν την ομάδα σε ιδέες και χαρακτηριστικά που θεωρούν οι ίδιοι ωφέλιμα ή σκόπιμα.

Η λέξη συνέλευση παρόλα αυτά είναι φορτισμένη πολιτικά. Αυτό δεν σημαίνει ότι την επιλέγουμε γιατί θέλουμε να εντάξουμε τα παιδιά σε συγκεκριμένους πολιτικούς χώρους. Είναι μία διαδικασία που μέσα σε αυτήν αισθανόμαστε να καλλιεργείται ο σεβασμός του εαυτού και του άλλου και ένα πνεύμα ομαδικότητας. Τα αντίθετα παραδείγματα με ακραίες συμπεριφορές και εντάσεις συναντιούνται σε συνελεύσεις ενηλίκων, ίσως πολύ απλά γιατί δεν συστήθηκαν από νωρίς με αυτή τη διαδικασία. Με τη διαδικασία που εξασφαλίζει στο άτομο τη συμμετοχή, το βήμα του λόγου, την ισότητα και τη συνδιαμόρφωση.

Οικογένεια και η κοινωνία των ενηλίκων

(σημ: με τον όρο οικογένεια στο συγκεκριμένο κείμενο εννοείτε όχι μόνο οι βιολογικοί γονείς του παιδιού, αλλά κάθε πρόσωπο που κατέχει σημαντικό ρόλο στην καθημερινότητα του.)

"Θέλω να ξεκαθαρίσω ότι δεν βλέπω το homeschooling ως κάποιου είδους απάντηση στο κακό σχολείο. Νομίζω ότι το σπίτι είναι η σωστή βάση για την εξερεύνηση του κόσμου τον οποίο αποκαλούμε μάθηση ή εκπαί-

δευση. Το σπίτι θα είναι πάντα η καλύτερη βάση, ανεξαρτήτως του πόσο καλά θα είναι τα σχολεία." (Τζ. Χολτ)

Η δομή της οικογένειας είναι αλληλένδετη με την δομή της κοινωνίας, έτσι δεν μπορούμε να αναλύουμε τις επιδράσεις της οικογένειας στο παιδί χωρίς να δούμε τις εξωτερικές επιδράσεις που δέχεται από την κοινωνία η ίδια η οικογένεια. Η οικογένεια και η κοινωνία είναι τα συγκοινωνούντα δοχεία που ρυθμίζουν τους κανόνες και τις συμβάσεις στην καθημερινότητα ενός παιδιού. Μερικά χαρακτηριστικά της ζωής του παιδιού στην σύγχρονη πόλη είναι η έλλειψη ζωτικού χώρου, και η συμπίκνωση του χρόνου. Το παιδί μοιάζει σα παρείσακτο που ψάχνει μάταια κάτι στα μέτρα του χωρίς να ορίζεται άμεσα ή έμμεσα από τα μέτρα των ενηλίκων, και έτσι η θέση του στην κοινωνία μπορεί να παρομοιαστεί με αυτή του ανάπηρου που δεν γίνονται σεβαστές οι αναγκαιότητές του.

Ενώ λοιπόν είναι μέρος της οικογενειακής ζωής, μένει απομονωμένο από την κοινωνική δραστηριότητα του ενηλίκου. Η ειδική μεταχείριση και η τοποθέτηση του παιδιού στο περιθώριο της κοινωνίας σαν ένας ακόμα "άλλος", ξεκινά ήδη από την γέννηση του, αντιμετωπίζοντας το σαν ένα αδύναμο και απόλυτα εξαρτημένο πλάσμα.

Η επιβολή των κανόνων σαν αυτονόητοι έχει σαν αποτέλεσμα το παιδί να χάνει την ατομικότητα του, και η επιβολή αυτή έρχεται και μέσο της οικογένειας του. Οι γονείς του παιδιού θεωρούν πως είναι υπεύθυνοι να διδάσκουν στο παιδί της κοινωνικές επιταγές με σκοπό την ενσωμάτωση του σ' ένα κόσμο που δεν έχει προλάβει ούτε να τον γνωρίσει, πόσο μάλλον να τον εξερευνήσει και να τον δει κριτικά. Το παιδί δεν είναι ούτε το λευκό χαρτί, ούτε το εύπλαστο ζυμάρι που αρέσκονται οι ενήλικες να το ονοματίζουν, δεν είναι ένα άδειος εγκέφαλος που η ενήλικη αυθεντία θα το γεμίσει. Και ενώ οι ενήλικες θεωρούν πως δρουν με γνώμονα την αγάπη και τον υπερβάλλον ζήλο, υποσυνείδητα τα περιφρονούν και ισοπεδώνουν την κριτική σκέψη τους, με αποτέλεσμα να βιώνουν ακόμα μια κοινωνική αντίφαση. Έτσι το παιδί αντιμετωπίζεται εξ' αρχής σαν ένα κοινωνικό πρόβλημα, ένα βάρος στον "αιώνια κουρασμένο ενήλικα", που τρέχει να προλάβει τις δουλειές του που πάντα είναι πιο σοβαρές και πιο επείγουσες από τις παιδικές ανάγκες. Το παιδί, λοιπόν, με τον ερχομό του βιώνει την γενικευμένη διάκριση οι μικροί και οι μεγάλοι, βιώνουν την αυθεντία, το αυθαίρετο δικαίωμα και το ψέμα των ενηλίκων, ενώ αντίθετα απ' αυτά οι ενήλικοι περιμένουν να είναι υπομονετικά, ειρηνικά και γενικά αυτό που ορίζεται με την στερεότυπη φράση "καλά παιδιά".

Αποκαλύπτοντας και απελευθερώνοντας την τεράστια δύναμη του παιδιού δημιουργείται μια δυναμική αφετηρία αυτή που συμπύκνωσε ο Β. Ράιχ στην φράση *"Δεν είμαστε παρά οι μεταφορικοί ιμάντες από ένα κακό παρελθόν σ' ένα καλύτερο μέλλον. Δεν έχουμε κανένα δικαίωμα να πούμε στα παιδιά μας πως να φτιάξουν το μέλλον τους, αφού αποδειχτήκαμε ακατάλληλοι να φτιάξουμε το δικό μας παρόν. Εκείνο που μπορούμε να κάνουμε, ωστόσο, είναι να πούμε στα παιδιά μας που και πως αποτύχαμε. Και μπορούμε να κάνουμε ότι είναι δυνατό, για να απομακρύνουμε τα εμπόδια που βρίσκονται στο δρόμο τους για να φτιάξουν ένα νέο, καλύτερο κόσμο για τον εαυτό τους..."*. Για να συμβεί όμως το παραπάνω, ο ενήλικος θα πρέπει να είναι σε μία συνεχόμενη διαδικασία να αφουγκράζεται το παιδί, και τον εαυτό του, σαν μια ενιαία προσωπικότητα που εμπεριέχει όλες τις ηλικίες χωρίς αγκυλώσεις, αναζητώντας το παιδί μέσα του.

Η οικογένεια θεωρείτε πως είναι μια ζεστή φωλιά ασφάλειας για τα νέα πλάσματα, αλλά υπάρχει και η ανάγνωση πως η ασφάλεια αυτή ορθώνεται σαν τοίχος ψηλός και δημιουργεί απομόνωση και φοβία. Από την μία πλευρά ο ζεστός, ασφαλής κόσμος της οικογένειας και από την άλλη πλευρά όσοι βρίσκονται έξω απ' αυτή είναι εχθροί της οικογενειακής ειρήνης, και έτσι ενισχύεται στο παιδί η διάκριση του καλού και του κακού. Το οικογενειακό περιβάλλον και ιδιαίτερα η μητέρα βρίσκεται πρώτη στην ιεραρχία της ευθύνης για τον νέο άνθρωπο, όμως η ευθύνη αυτή θα έπρεπε να αγκαλιάζει ολόκληρη την κοινωνία. Το ξύπνημα του πνεύματος ενός παιδιού σίγουρα συμβαίνει πρώτα από την οικογένεια και το κοντινό περιβάλλον, μετά έρχονται οι παιδαγωγοί και αργότερα η κοινωνία ολόκληρη. Η δυναμική αυτή του παιδιού σίγουρα αξίζει τον απόλυτο σεβασμό μας για να δομηθεί μια στέρεη προσωπικότητα. Συμπυκνώνοντας τα παραπάνω σε μια φράση της Μ. Μοντεσσόρι *"Ο ενήλικος τελειοποιεί το περιβάλλον, αλλά το παιδί τελειοποιεί τον άνθρωπο"*. Το παιδί χρειάζεται μια θέση στην ενήλικη κοινωνία, όπως και οι ενήλικοι έχουν την δική τους, αλλά αυτή η εξωτερική τάξη έχει άμεση σύνδεση και με την εσωτερική οποία δημιουργεί τον προσανατολισμό και την αρμονία του ατόμου. Ο ενήλικας όμως βρίσκεται στην θαυμάσια θέση να παρατηρεί ένα πλάσμα που συντελεί αυτή την λειτουργία από την αρχή της δημιουργίας του, μιας προσπάθειας του εγώ να βρει την θέση του σ' αυτόν τον κόσμο.

Το σχολείο μας δεν ευαγγελίζεται κάποια συνταγή για ατομική ή κοινωνική σωτηρία, ούτε την καθαρότητα της γυάλας που αφήνει απ' έξω τις επιδράσεις της αλλοτριωμένης κοινωνίας. Σκοπός δεν είναι η γαλούχηση επαναστατών, αλλά η καταγραφή της καθημερινότητας μιας κοινότητας

όπου παιδιά, συνοδοί και γονείς θα συναποφασίζουν για μια κοινή κατεύθυνση με χαρακτηριστικό της παιδαγωγικής τους να είναι η απελευθέρωση και η εξερεύνηση, ένας αμφίπλευρος τρόπος έκφρασης, μάθησης και επικοινωνίας. Μια καθημερινότητα στην οποία η ηλικία, το φύλο, η φυλή, η θρησκεία ή οποιοδήποτε δόγμα ή διάκριση δεν έχει καμία σχέση και θέση με την ζωή.

Το σχολείο μας δεν προσπαθεί να αντικαταστήσει σε καμία περίπτωση την οικογένεια, έτσι και οι γονείς δεν χρειάζεται να προσομοιώνουν την στάση των συνοδών, ούτε ο ένας ή άλλος το περιβάλλον του σχολείου έχει αισθητή διαφορά από τον έξω κόσμο, το σπίτι κ.τ.λ. Απαραίτητο κρίνεται πάντως οι γονείς να κατανοούν την παιδαγωγική στάση του σχολείου, για να μπορούν να εμπιστευτούν την γνωστική διαδικασία, τους συνοδούς και κυρίως το ίδιο το παιδί. Σημαντικό συστατικό για να υπάρχει επικοινωνία σπιτιού-σχολείου, είναι η ελαχιστοποίηση της κατευθυντικότητας απέναντι στα παιδιά, για να αποφευχθούν τα διπλά μηνύματα που τα παιδιά τα λαμβάνουν σα μια ακόμα αντίφαση και το βιώνουν σα διχασμό του αξιακού τους συστήματος που μόλις αρχίζει και δομείται. Σκοπός των συνοδών και της οικογένειας είναι να βρίσκονται σε μια διαρκή, ειλικρινή και ανοιχτή συνεργασία, με στόχο πρώτα την κατανόηση της παιδαγωγικής πρακτικής (μέσα από ομιλίες, συζητήσεις, βιωματικά σεμινάρια κ.α.), στη συνέχεια την δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης και με απώτερο στόχο την επίλυση ζητημάτων σε σχέση με το παιδί, με την οικογένεια και με το περιβάλλον του παιδιού.

Το οικογενειακό περιβάλλον δεν αντιμετωπίζεται σαν ένα ψυχολογικό ζήτημα που χρειάζεται επιδιόρθωση, όμως είναι μια γενική διαπίστωση πως πιο δύσκολα δημιουργείται μια ανοιχτή και δεκτική σχέση με τους γονείς παρά με το ίδιο το παιδί τους. Έτσι λοιπόν πρέπει να υπάρχει ευαισθησία και ειλικρίνεια και από της δύο δυναμικές, χωρίς διάθεση κριτικής, αλλά με όρεξη για δημιουργία στο παρόν και στο μέλλον. Όμως θα ήταν δίχως νόημα τα παιδιά να επιστρέφουν από το ελευθεριακό σχολικό περιβάλλον στο οικογενειακό τους, όπου οι γονείς απλά θα αναπαράγουν την ατμόσφαιρα ενός παραδοσιακού σχολείου. Στην πραγματικότητα μπορεί να έρθουμε πολύ συχνά αντιμέτωποι με την ακύρωση της παιδαγωγικής διαδικασίας από το οικογενειακό περιβάλλον αλλά και από τις κοινωνικές επιδράσεις πάνω στο παιδί. Αυτή είναι όμως μια αντιφατική κοινωνική πραγματικότητα που όλοι αντιμετωπίζουν. Σκοπός είναι να δοθούν οι βάσεις στα παιδιά για να έχουν την αυτοπεποίθηση να αντιμετωπίζουν παρόμοιες καταστάσεις, κι όχι να είναι κλειστά σε μία αποστειρωμένη γυάλα.

Ο συμμετοχικός ρόλος στις όποιες διαδικασίες (συνελεύσεις, εκδηλώσεις, σεμινάρια) θεωρούμε πως πρέπει να είναι υποχρεωτικός και για τους δύο γονείς αλλά και για όποια ακόμα πρόσωπα εμπλέκονται στην διαπαιδαγώγηση και συμβάλουν στην ψυχοσύνθεση του παιδιού. Κι ακόμη να γίνονται κατ' ίδιαν κουβέντες με τους γονείς. Ζητούμενο των διαδικασιών αυτών είναι η δημιουργία ειλικρινών σχέσεων που να έχουν όμως λειτουργικό και εκπαιδευτικό χαρακτήρα. Εφ' όσον το ζητούμενο του σχολείου μας είναι η αυτοδιάθεση του παιδιού, αυτό μπορεί να πάρει τον δρόμο του παρά μόνο όταν και οι ενήλικες πραγματικά την σέβονται και αφήνουν χώρο για να δημιουργηθεί.

Στη δυτική κοινωνία τα παιδιά αναπτύσσουν έντονα τα χαρακτηριστικά της ατομική τους υπεροχής και επικράτησης, σε αντίθεση με την αίσθηση της κοινότητας που υστερεί σημαντικά. Όμως η ανάπτυξη της συλλογικής ύπαρξης θα πρέπει να έχει πρακτικό αντίκρισμα για το παιδί, έτσι λοιπόν θα πρέπει να είναι αλληλένδετη με μια πραγματική κοινότητα ανθρώπων. Η κατάλληλη ηλικία για την ανάπτυξη της αίσθησης αυτής είναι το τέταρτο και πέμπτο έτος του ανθρώπου. Στην ηλικία αυτή το παιδί διαμορφώνει την γενικότερη στάση του απέναντι στο περιβάλλον. Κι αν εμείς οι ενήλικες χάσαμε το παράθυρο της ευκαιρίας για την φυσική αίσθηση της κοινότητας, ας μην σταθούμε εμείς εμπόδιο στα παιδιά μας να βιώσουν με την φυσικότητα που τους αξίζει αυτό το αυτονόητο βίωμα, που εμείς τώρα διεκδικούμε να το κατακτήσουμε αναδρομικά.

"Υπάρχει κάποιος εδώ μέσα που να ονομάζεται Μεσσίας, Άγιο πνεύμα μήπως?" (Δεσποινίς Μαργαρίτα του Ρομπέρτο Ατάιντε)

Παιδί, φύλο και σεξουαλικότητα

Οι όροι σεξουαλική αγωγή ή διαφώτιση ή επανάσταση χρησιμοποιούνται συνήθως από πρωτοπόρους για την εποχή τους ψυχολόγους και παιδαγωγούς. Αν και οι αναλύσεις των παραπάνω θεμάτων ξεκινάν σχεδόν ένα αιώνα πριν, η σημερινή αντιμετώπιση του θέματος είναι ταμπού για τους γονείς αλλά και τους παιδαγωγούς. Ξεκινάμε την ανάλυση του ζητήματος με δεδομένο πως τα παιδιά ήδη από την πρώτη ηλικία έχουν σεξουαλικές αναζητήσεις και δραστηριότητες. Αυτές οι δραστηριότητες εντάσσονται στο πλαίσιο της εξερεύνησης του εαυτού και του σώματος. Επίσης λαμβάνουμε για άλλη μια φορά υπ' όψιν ότι το κάθε παιδί είναι μια ξεχω-

ριστή προσωπικότητα, οπότε όσα λέγοντα δεν ισχύουν ενιαία για το καθένα, αλλά υπάρχουν διακυμάνσεις στην σεξουαλική τους συμπεριφορά, όπως για παράδειγμα ο χρόνος που εμφανίζεται στο κάθε παιδί το σεξουαλικό ενδιαφέρον.

Η βασική σεξουαλική διαπαιδαγώγηση συντελείται κατά κύριο λόγο στο σπίτι, και χτίζεται με τον τρόπο που αντιμετωπίζουν οι γονείς την γύμνια, τον αυνανισμό και γενικότερα ζητήματα σεξουαλικότητας. Η απαγόρευση της σεξουαλικής δραστηριότητας ή τα ψέματα των ενηλίκων δημιουργούν αναστολές και ενοχές που εμφυτεύονται στον ηθικό κόσμο του παιδιού και εκδηλώνονται με το αίσθημα της ντροπής. Ούτως ή άλλως το παιδί δεν κατανοεί τις απαγορεύσεις, γιατί μέσα από αυτές τις δραστηριότητες του προκαλείτε ηδονή, και όλα τα ψέματα του τύπου τα παιδιά τα φέρνει ο πελαργός, του προκαλούν δυσπιστία, και φυλάει τις γνώσεις του μυστικής. Ακόμη του γίνεται ρητό, αλλά χωρίς σαφή δικαιολόγηση πως δεν επιτρέπεται να μιλά ή να αγγίζει τις ερωτογενείς του ζώνες. Το παιδί πάντα νοιώθει την αλήθεια ή το κενό σε μια ψεύτικη ιστορία, διότι δεν καλύπτει πλήρως την περιέργεια του, έτσι βρίσκει τρόπους να μαθαίνει. Ποιός πιστεύει πως τις γνώσεις το παιδί τις αντλεί μόνο από μία πηγή, και τι μας κάνει να πιστεύουμε πως αν αποκρύψουμε από το παιδί την αλήθεια, δεν υπάρχουν τρόποι για να την μάθει? Το πιθανότερο είναι ότι μ' αυτόν τον τρόπο υπερτονίζεται η περιέργεια του πάνω στο ζήτημα. Πιστεύουμε ότι στο σπίτι η γύμνια και ο αυνανισμός θα έπρεπε να θεωρείται κάτι φυσικό και υγιεινό.

Σκοπός λοιπόν είναι η παιδική σεξουαλικότητα να είναι κομμάτι της ολόπλευρης ανάπτυξης του παιδιού. Η σεξουαλική εξερεύνηση δεν είναι κάποια συγκεκριμένη παιδαγωγική μέθοδος και τεχνική που εγγυάται στοχευμένα αποτελέσματα, ούτε συμβαίνει μαζικά στα παιδιά, είναι η επικύρωση του αυτονόητου σεβασμού στο πλάσμα που βρίσκεται σε ανάπτυξη. Ταυτόχρονα με τον σεβασμό στη σεξουαλικότητα του παιδιού, του δίνουμε τον χώρο να διαμορφώσει συνολικά την προσωπικότητά του χωρίς να το εγκλωβίζουμε σε κοινωνικά αποδεκτούς ρόλους με βάση το φύλο του. Δεν αντιμετωπίζουμε το πλάσμα από την οπτική γωνία του κοινωνικού του φύλου, αλλά σκοπός μας είναι τα παιδιά να αλληλεπιδράσουν σύμφωνα με τις επιθυμίες τους αποδεδειγμένα από τα έμφυλα στερεότυπα και από τις έμφυλες προσδοκίες των ενηλίκων.

Επικοινωνία σχολείο σπίτι

...το ανέφικτο της παιδαγωγικής ουτοπίας

Η προσέγγιση για μια αλλιώςτικη παιδαγωγική συνεπάγεται και πηγά-
ζει από την αναγκαιότητα μας για μια αλλιώςτικη κοινωνία, παίρνοντας σα
παράμετρο την αλληλένδετη σχέση κοινωνία - οικογένεια - εκπαίδευση.
Όταν αναρωτιόμαστε για το πως θα θέλαμε να μοιάζει η κοινωνία μας και
για το πως να λειτουργούν οι θεσμοί της, μεγάλο μέρος της απάντησης κα-
λύπτεται από το πως θα θέλαμε να είναι η εκπαίδευση όχι μόνο των παιδιών
αλλά και των ενήλικων. Συνοψίζοντας τα παραπάνω μιλάμε για την δημι-
ουργία κοινοτικών σχολείων.

Η εμπειρία της συμμετοχής σ' ένα κοινοτικό σχολείο, σημαίνει για
εμάς, αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων (με μια προσπά-
θεια να προσεγγίσουμε την ομοφωνία) , και την ανάληψη των ευθυνών
τους για την πραγμάτωση τους. Σ' αυτό το βίωμα της αίσθηση της κοινό-
τητας προσπαθούμε να προσεγγίσουμε την αίσθηση της ελευθερίας και του
σεβασμού προς το άτομο, βιώματα που το νεαρό άτομο θα έχει την ανα-
γκαιότητα να μεταφέρει στην οικογένεια, στην γειτονιά, στο εργασιακό περι-
βάλλον και γενικά σ' όλους τους τομείς της καθημερινότητας. Και τι λοιπόν
είναι που μας εμποδίζει να κάνουμε το βήμα γι' αυτήν την εκπαίδευση? Ας
κρίνουμε εμείς οι ίδιοι τι θεωρούμε εφικτό και τι ανέφικτο, ας εμπιστευ-
τούμε την κρίση μας και την επιθυμία μας πέρα από τα όρια του της αόρι-
στης παραδοχής του εφικτού και πραγματώσιμου. Το ανέφικτο των ουτο-
πικών σκέψεων συνδέεται με εγχειρήματα που στον συγκεκριμένο τόπο και
χρόνο δεν έχουν υπάρξει στο παρελθόν. Έτσι, λοιπόν, ας διαχωρίσουμε στην
συνείδηση μας το ανέφικτο από το προκαθορισμένο, ποτέ και πουθενά η
πραγμάτωση της ουτοπίας (έστω και στιγμές απ' αυτήν) δεν υπήρξε με μια
συγκεκριμένη συνταγή, αλλιώς θα ήταν ένα γραφικό αναμάρτημα της
ιστορίας των κοινωνιών.

*"Κατά συνέπεια πιθανώς οι φιλοσοφικές συζητήσεις για το αν και
κατά πόσο η εκπαίδευση μπορεί να αλλάξει την κοινωνία είναι παρεξηγη-
μένες...Το ερώτημα πώς διαφορετικές αξίες μεταφράζονται σε πράξη μπορεί
να είναι μέρος αυτής της εξάσκησης στην οποία ο πειραματισμός είναι μια
αναπόδραστη και συχνά διερευνητική δραστηριότητα. Όμως το «όραμα»
είναι πάντα εκεί, και μπορεί να έχει τρομακτική κινητήρια δύναμη για
αυτούς που εμπλέκονται με την εκπαίδευση."*(Judith Suissa)

Η διερεύνηση της απόστασης της πραγματικότητας από την ουτοπία
δεν είναι μόνο μια διαρκής δημιουργική προσπάθεια που είναι ικανή κάποτε

να επιτύχει τον στόχο της, αλλά είναι μια πραγματικότητα ενάντια στον σημερινό εφησυχασμό και μοιρολατρία. Συγκεκριμένα ο ρόλος της στα παιδαγωγικά ζητήματα είναι η συνεχόμενη διαδικασία αναστοχασμού του ατόμου στην σημερινή πραγματικότητα.

...Δίκτυο Συνεργασίας Επικοινωνίας & Αλληλεπίδρασης

Το σχολείο για μας είναι ένα δίκτυο σχέσεων και επικοινωνίας, ένας ζωντανός εν κινήσει οργανισμός, μια απόπειρα δημιουργίας μιας κοινότητας. Μια εκδοχή οριζόντιας οργάνωσης που θα επιθυμούσαμε να είναι ένας ευρύτερος τρόπος κοινωνικής οργάνωσης, χωρίς να είναι αποκομμένο από την ευρύτερη κοινωνικοπολιτική και ιστορικοοικονομική κατάσταση. Παιδαγωγική δεν σημαίνει στάση και αναπαραγωγή, αλλά απαιτεί ανανέωση και αλλαγή. Στο δίκτυο αυτό οι σχέσεις των τριών ομάδων, δηλαδή των παιδιών, των γονιών και των συνοδών είναι τόσο αλληλεξαρτώμενες, που η εύρυθμη λειτουργία του συστήματος αυτού εξαρτάται από την άμεση ενεργή συμμετοχή όλων των μελών του. Η αμοιβαία ανταλλαγή των ιδεών, των επιθυμιών, των αναγκών, αλλά και των δυσκολιών εξασφαλίζουν την συνέχεια του εγχειρήματος. Η παιδαγωγική προσέγγιση της γνώσης πηγάζει από τον τρόπο λειτουργίας της κοινότητας (με ανταλλαγή , αλληλεπίδραση συνεργασία ανάμεσα σε όλα τα μέλη της ομάδας, και τη δημιουργία του ιδανικού χωροχρόνου ώστε να αναπτυχθεί ο σεβασμός απέναντι στο άτομο και την ομάδα) και αφορά και τις τρεις ομάδες που την απαρτίζουν. Δεν είναι “απλά” μια σχολική κοινότητα, αλλά και μια πρόταση κοινοτικής οργάνωσης των αυτοοργανωμένων εγχειρημάτων.

Οι παιδαγωγικές μας επιρροές προέρχονται από διάφορα παιδαγωγικά συστήματα της σύγχρονης παιδαγωγικής, σίγουρα η λογική που διαπερνά το παιδαγωγικό μας πλαίσιο είναι το παιδοκεντρικό σύστημα, χωρίς όμως να είναι αρκετό αυτό. Θεωρούμε πως η συμμετοχή τόσο της οικογένειας και όσο και των συνοδών είναι εξίσου απαραίτητη. Έτσι, τοποθετούμε και τις τρεις δυναμικές σε κεντρικό ρόλο, έχοντας αλληλεξαρτώμενη σχέση και βρίσκονται σε άμεση επικοινωνία για την δημιουργία και την συνέχιση της κοινότητας.

Η δομή και οι διαδικασίες της κοινότητας μέχρι στιγμής έχουν διαμορφωθεί ως εξής: 3 συνοδοί καθημερινά στο σχολείο, μία συνέλευση συνοδών της βδομάδα, μία οικογενειακή συνάντηση τον μήνα, μία με δύο ομαδικές αυτομορφώσεις το μήνα, συνέλευση γονιών, 2 φορές τον μήνα

συνέλευση ενηλίκων, κάθε μέρα παιδική συνέλευση σε σχολική ώρα, διάφορες υποομάδες εργασίας (οικονομικής ενίσχυσης, νομικά, κατασκευή επίπλων και παιδαγωγικού υλικού κ.τ.λ.)

Οι διαδικασίες και η πραγμάτωση τους με συνέπεια, στηρίζεται στο γεγονός ότι οι αποφάσεις παίρνονται με αμεσοδημοκρατικό τρόπο και βασίζονται στις σχέσεις αλληλεγγύης που δομούμε και θέλουμε να διαπνέουν το εγχείρημα. Η κοινοτικές σχέσεις γίνονται εργαλείο μάθησης για όλα τα μέλη της κοινότητας.

...απόπειρα ορισμού της επικοινωνίας

Η απόπειρα επαναπροσδιορισμού της έννοιας της επικοινωνίας σαν μια μοναδική ζωντανή και μεταβαλλόμενη διαδικασία. "Η επικοινωνία, πέρα από τις οποιοσδήποτε άλλες προσεγγίσεις και αναφορές, είναι και θέμα βιωματικής¹ παιδείας, γιατί η οποιαδήποτε προσέγγιση ή παρέμβαση υπόκειται στις εσωτερικές νομοτέλειες που διέπουν τη λειτουργία των ανθρώπινων ομάδων και το βίωμα των μελών τους." (Μπακιρτζής) έτσι λοιπόν σε μια κοινότητα η επικοινωνία είναι το εργαλείο με το οποίο ενσαρκώνεται η πράξη.

...η συμβολή των συνοδών για την επικοινωνία*

Η ομάδα των συνοδών για να προετοιμαστεί μελέτησε την ιστορία της παιδαγωγικής, ταξίδεψε σε αλλιώτικα σχολεία για να συλλέξει ερεθίσματα και εμπειρίες, παρακολούθησε και οργάνωσε σεμινάρια και ομιλίες για την ανταλλαγή εργαλείων, και ίσως το πιο σημαντικό επιχείρησε να πειραματιστεί.

Οι συνοδοί βρίσκονται σε ετοιμότητα για να επαναπροσδιορίσουν τις θεωρητικές τους προσεγγίσεις με εργαλεία τον αναστοχασμό και την ανατροφοδότηση από την πρακτική, τους γονείς και τους εξωτερικούς συνεργάτες. Σημαντικές ακόμα παράμετροι είναι η προετοιμασία τους για την επόμενη μέρα στο σχολείο να μιλούν, να ακούν και να μαθαίνουν από τα παιδιά και τους γονείς.

Οι αρμοδιότητες των συνοδών είναι να προετοιμάζουν το σχολικό περιβάλλον με γνώμονα τις ανάγκες των παιδιών, προσφέροντας τους ένα χώρο ελκυστικό, προσβάσιμο χωρίς υπερβολικά ερεθίσματα. Η στάση τους είναι μή κατευθυντική, αλλά όταν κρίνεται απαραίτητο να βρίσκονται σε

ετοιμότητα για τον συντονισμό και την ενίσχυση των παιδιών. Κεντρικός άξονας του συντονισμού σχολείο και σπίτι είναι η συχνή επικοινωνία με τους γονείς και το ευρύτερο περιβάλλον του παιδιού, αλλά και η επαφή με άλλα μέλη της κοινότητας. Ακόμη ένας σκοπός είναι η προσωπική παιδαγωγική τους εξέλιξη. Η πολιτική πράξη είναι βασική επιθυμία των συνοδών, σχετικά με τον επαναπροσδιορισμό της θέσης του παιδιού στην κοινωνία, αλλά και η διαδικασία της παρατήρησης και της έρευνας για την εμπάθυνση-γεφύρωση της σχέσης παιδιού ενήλικα, η οποία συντελείτε στη καθημερινή καταγραφή της σχολικής καθημερινότητας. Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω σε μια φράση, η προσπάθεια να δημιουργηθεί ο χώρος και χρόνος για μια αλληλέγγυα παιδαγωγική.

...η συμβολή των γονιών για την επικοινωνία*

Η αφετηρία των γονιών για την συμμετοχή τους στο εγχείρημα ξεκινά, από την επιθυμία τους για μια διαφορετική αγωγή στα παιδιά τους. Μια ποιοτική καθημερινότητα, κι όχι μια απλή φύλαξη.

Με την προσωπική τους εμπλοκή στο 'χτίσιμο' του σχολείου μέχρι και στην κατασκευή παιδαγωγικού υλικού, κατανοούν και οι ίδιοι τις διαδικασίες μάθησης που υπάρχουν στο σχολείο, και έτσι συνεχίζονται και στο σπίτι. Το σχολείο είναι προέκταση του σπιτιού, χωρίς να επιζητά να αντικαταστήσει την οικογένεια. Έτσι οι γονείς αισθάνονται το σχολείο σα το σπίτι τους, αλλά και σα το σπίτι των παιδιών τους, αφού γνωρίζουν, συνδιαμορφώνουν και αποφασίζουν και οι ίδιοι τι συμβαίνει ή τι θα συμβεί. Με αυτό τον τρόπο είναι λίγο πιο εφικτό να δημιουργηθούν σχέσεις εμπιστοσύνης και ειλικρίνειας, όπου οι ανησυχίες του καθενός/μίας σε προσωπικό ή σε πολιτικό επίπεδο θα έχουν τόπο να εκφραστούν.

Σημαντικό, ακόμη, είναι να κατανοούν γονείς και συνοδοί τον χρόνο που αφιερώνουν για την κοινότητα. Η ενεργή συμμετοχή των οικογενειών σ' όλες τις διαδικασίες, είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη δόμηση σχέσεων και την οικειοποίηση του εγχειρήματος, και συνεπώς τη βιωσιμότητα του.

Πρακτικές και προτάσεις για την υλοποίηση επικοινωνίας σχολείου & σπιτιού

- Αποφόρτιση των παιδιών από τους ρόλους μικρά-μεγάλα.

Πρόταση: αν υπάρχει αδερφάκι η μαμά να παίρνει το παιδί από το σχολείο χωρίς το μωρό στην αγκαλιά και να περνάει μισή ώρα της ημέρας της μόνη με το παιδί, να έχουνε τον δικό τους προσωπικό χρόνο

- Να μην κυριαρχούν στο ενήλικο λόγο μας επιθετικοί προσδιορισμοί και ταμπέλες στα παιδιά π.χ. έξυπνη, αργός, ντροπαλός, επιθετική. Τα παιδιά φέρουν τους χαρακτηρισμούς και τους εκπληρώνουν προς ικανοποίηση των γονιών τους ή παγιώνουν μια συμπεριφορά τους. Αναγνωρίζουμε τις διαφορετικές ποιότητες στο χαρακτήρα του παιδιού.

- Αποφεύγουμε τις επιβραβεύσεις και τις τιμωρίες. Σκοπός είναι το παιδί να αντλεί ικανοποίηση από τον ίδιο του τον εαυτό και όχι από τον ενήλικα, προσπαθούμε να κατανοήσουμε και να βοηθήσουμε το παιδί

- Αποφεύγουμε τους χαρακτηρισμούς-δίπολα σωστό-λάθος. Δεν μεταδίδουμε την ενήλικη ηθική στα παιδιά, το κάθε άτομο οικοδομεί το δικό του σύστημα αξιών.

- Μινιμάρουμε τη στάση μας απέναντι στο παιδί, του δίνουμε χώρο, χαμηλώνουμε τη στάση μας όταν θέλουμε να του μιλήσουμε, μιλάμε κρατώντας χαμηλούς τους τόνους, επιδιώκουμε την βλεμματική επαφή

- Δεν επιβάλλουμε στα παιδιά να είναι ευγενικά, πρώτα είμαστε εμείς οι ίδιοι ευγενικοί απέναντι στο παιδί και στους ενήλικους. Το παιδί οικειοποιείται και κατανοεί λέξεις όπως ευχαριστώ, παρακαλώ, συγγνώμη όταν τις ακούει στο περιβάλλον του.

- Μετά από κάθε δραστηριότητα (σχολική ή εξωσχολική δραστηριότητα) του παιδιού προτείνετε στους γονείς να είναι αυτοί που θα παίρνουν το παιδί από τη δραστηριότητα, ώστε να παίρνουν το feedback που μετά το πρώτο μισάωρο χάνεται

- Ανακοινώνουμε εγκαίρως στο παιδί το πρόγραμμα της ημέρας της οικογένειας, ώστε να νιώθει ασφάλεια. Προωθούμε τη συμμετοχή του παιδιού στη διαμόρφωση του προγράμματος της οικογένειας, ώστε να νιώθει ότι και αυτό έχει λόγο στην καθημερινότητα της οικογένειας

- Δίνουμε τον απαραίτητο χρόνο στο παιδί για να αυτοεξυπηρετηθεί, δεν το ντύνουμε, δεν το ταΐζουμε. Προωθούμε την αυτονομία του, του δίνουμε χρόνο χωρίς βιασύνη.

- Τηρούμε τις υποσχέσεις που δίνουμε στο παιδί, αν μας πιάσει απροετοίμαστους/ες με κάτι που θα μας ζητήσει καλύτερα να παίρνουμε χρόνο για να του απαντήσουμε παρά να του δίνουμε υποσχέσεις που ξέρουμε ότι δεν μπορούμε να τηρήσουμε

- Επιλέγουμε να υπάρχουν λίγα όρια στο σπίτι, ώστε να μπορούν να τηρούνται. Όταν παραβαίνουμε κάποιο όριο τονίζουμε στο παιδί ότι αυτό αποτελεί μια εξαίρεση, μια ειδική περίπτωση .
- Κατονομάζουμε τα συναισθήματα του παιδιού και τα δικά μας για να μπορεί να τα αναγνωρίσει.
- Αφήνουμε τα παιδιά μας να διαχειριστούν ,όσο το δυνατόν, μόνα τους τις συγκρούσεις τους, δείχνοντας τους εμπιστοσύνη. Δεν παίρνουμε θέση στις συγκρούσεις τους (υπερασπιζόμενοι για παράδειγμα τον “εκφοβιζόμενο” και καταδικάζοντας τον “εκφοβιστή”), και ο "εκφοβιστής" και ο "εκφοβιζόμενος" εκφράζουν ανασφάλεια με τις κινήσεις τους.

Οι παραπάνω προτροπές έχουν σαν σκοπό να μειώσουμε σταδιακά την στερεοτυπική συμπεριφορά μας και να γεφυρώσουμε το χάσμα ενήλικου και παιδιού. Δεν είναι συνταγή για σίγουρη λύση των προβλημάτων της καθημερινότητας. Ακόμη, οι ενήλικες δεν αλλάζουμε ποτέ απότομα την στάση μας απέναντι στο παιδί, σκοπός μας δεν είναι να το σοκάρουμε αλλά να ενισχύσουμε την αυτονόμηση του.

*Η συμβολή των γονιών και των συνοδών δεν είναι διαχωρισμένη, αλληλοσυμπληρώνεται και πολλά είναι κοινά και για τις δυο ομάδες. Σίγουρα, όμως, υπάρχουν αρμοδιότητες στην καθημερινότητα που επωμίζονται κατά κύριο λόγο η μία ή η άλλη ομάδα. Σκοπός μας είναι να βρούμε γέφυρες επικοινωνίας για να συμμετέχουμε όλοι δημιουργικά στο εγχείρημα, χωρίς να αγκυλωνόμαστε σε ρόλους και καταστάσεις.

Στάδιο προσαρμογής των νέων μελών της κοινότητας

Η προσαρμογή στο σχολικό περιβάλλον είναι η πρώτη περίοδος που το παιδί θα εισέλθει σε μια οργανωμένη κοινότητα με παιδιά και συνοδούς, με σκοπό να αποκτήσει μια ρουτίνα και μια κανονικότητα σε σχέση με τα υπόλοιπα παιδιά, τους συνοδούς, το υλικό και γενικότερα ότι απαρτίζει την καθημερινή ζωή του σχολείου. Προϋπόθεση για την ομαλή προσαρμογή των παιδιών είναι η ομαλή προσαρμογή των γονιών, μέσα από την σαφή κατανόηση των παιδαγωγικών σκοπών του σχολείου. Προϋπόθεση λοιπόν για να συμμετέχει ένα παιδί στην σχολική μας κοινότητα, είναι πρώτα να

συμμετέχουν οι γονείς στις διαδικασίες του σχολείου (συνέλευση ενηλίκων, σεμινάρια κτλ).

Τον πρώτο καιρό στο σχολείο, φαίνεται η προετοιμασία που έχει γίνει από το σπίτι. Ο βαθμός που έχει αναπτύξει την αίσθηση της κοινότητας και την ευχέρεια να συναναστρέφεται με νέα πρόσωπα και καταστάσεις. Ο χρόνος που χρειάζεται ένα παιδί για να προσαρμοστεί εξαρτάται από την ηλικία του, τις ιδιαίτερες ανάγκες του, και από τον αν υπήρξε σε άλλο σχολικό περιβάλλον. Ο σκοπός του συνοδού είναι να αισθανθεί το παιδί ασφάλεια και αποδοχή από την υπόλοιπη κοινότητα, και έτσι να αναπτυχθούν σχέσεις εμπιστοσύνης. Συνήθως το παιδί αισθάνεται περισσότερη ασφάλεια με έναν συνοδό, ο οποίος είναι συνεχώς διαθέσιμος για το ίδιο και του αποσαφηνίζει τον τρόπο λειτουργίας του σχολείου (υλικό-διαχείριση σχέσεων). Σε ιδιαίτερες περιπτώσεις που το παιδί δυσκολεύεται να προσαρμοστεί, τον πρώτο καιρό μπορεί να βρίσκεται και ένας γονιός του που θα γνωρίζει τον τρόπο λειτουργίας του σχολείου, και θα βρίσκεται σε συγκεκριμένη θέση στο σχολείο, σαν ένα σημείο αναφοράς που μπορεί το παιδί να επανέρχεται οποιαδήποτε στιγμή αισθανθεί το άγχος του αποχωρισμού.

Συμπυκνώνοντας, λοιπόν, η προσαρμογή εξαρτάται από τον χρονορυθμό και τις ιδιαιτερότητες του κάθε παιδιού. Είναι σίγουρο πως όταν νοιώσει ασφάλεια από μόνο του, θα επιλέξει να ασχοληθεί είτε ατομικά είτε συλλογικά με κάποια δραστηριότητα.

Στην διαδικασία που έχουμε επιλέξει για την προσαρμογή των νέων παιδιών, δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στην προσαρμογή των νέων γονιών που θα συμμετέχουν στην κοινότητα του σχολείου. Αυτό συμβαίνει διότι αν έχουν μια ομαλή και σταδιακή προσαρμογή στην κοινότητα οι γονείς, τότε σίγουρα και τα νέα παιδιά θα είναι πιο έτοιμα για την σχολική καθημερινότητα. Σκοπός της διαδικασίας είναι να εξασφαλίσει την συνέχεια της λειτουργίας της κοινότητας χωρίς να διαταράσσεται αυτή από τον νέο κόσμο που θα συμμετέχει, αλλά και ο νέοι γονείς που θα έρχονται να έχουν τον χρόνο και τον χώρο που χρειάζονται για να οικειοποιηθούν και να συμμετέχουν στις διαδικασίες (παιδαγωγικές-πολιτικές-πρακτικές) του εγχειρήματος.

Έτσι η διαδικασία έχει ως εξής:

1. Συμμετοχή των γονιών σε 3 τακτικές συνελεύσεις των ενηλίκων και συμμετοχή στις δράσεις, στις δουλειές όσων αφορά την καθημερινότητα της κοινότητας.

2.Ενημέρωση- κουβέντα από τους συνοδούς για το παιδαγωγικό πλαίσιο
3.Ενημέρωση- κουβέντα για το παιδαγωγικό υλικό και τις παράλληλες αυτομορφώσεις.

4.Συνέντευξη γνωριμίας

5.Παρατήρηση στο σχολείο.

*Καθόλη την διάρκεια προσαρμογής των γονιών το παιδί θα μπορεί να έρχεται με τους γονείς του στο σχολείο μόνο σε "εξωσχολικές" δραστηριότητες π.χ. εκδηλώσεις για παιδιά ή ενήλικους, συνέλευση ενηλίκων, γιορτές και εκδρομές. Αυτή η διαδικασία έχει στόχο το παιδί να έχει τον χώρο και τον χρόνο να γνωρίσει τα υπόλοιπα παιδιά του σχολείου, τους συνοδούς και τους υπόλοιπους ενήλικους, αλλά και τον χώρο και το παιδαγωγικό υλικό.

*Ιδιαίδια είναι και η διαδικασία για τους ενήλικους που θέλουν να συμμετέχουν με παιδαγωγικό ρόλο στο σχολείο είτε σαν τακτικός συνοδός είτε σαν εξωτερικός συνεργάτης, απλά παρακάμπτεται η συνέντευξη.

Ένθετο: κάποιες αναγνώσεις του ΑΓΑΠΗ-ΓΝΩΣΗ-ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ

Κοιτάζοντας τον κόσμο από την κλειδαρότρυπα

Παιδικές συζητήσεις.

Η Βαλέρια εξηγεί στον πατέρα της πως τα βουνά δε φυτρώνουν στις πόλεις.

Ο Ντιέγκο πιάνει κουβεντούλα με τον εσωτερικό του σύντροφο, που τον λένε Αντρέα και που συμβαίνει να είναι ο σκελετός του.

Η Φάνυ διηγείται πως πνίγηκε σήμερα στο ποτάμι του σχολείου με τη φίλη της. Το ποτάμι ήταν πολύ βαθύ, όλα εκεί κάτω ήταν διάφανα και βλέπανε τα πόδια των μεγάλων και τις σόλες των παπουτσιών τους.

Ο Κλαούντιο αρπάζει το δάχτυλο της Αλεξάνδρας λέγοντας της : « Δάνεισε μου το, αν δω αν καίει» και το χώνει στην κατσαρόλα με το γάλα που βράζει. Από το δωμάτιο της η Φλορένσια με ερωτάει αν μπορώ να αγγίξω τη μύτη μου με το κάτω χέιλι μου.

Ο Σεμπάστιαν μου προτείνει να το σκάσουμε με αεροπλάνο, αλλά με προειδοποιεί να προσέχουμε τους έλικες και τα κόκκινα φανάρια.

Η Μαριάννα σπρώχνει τον τοίχο του μπαλκονιού : βοηθά έτσι τη γη να γυρίζει.

Ο Πατριτσιο κρατάει στα δάχτυλα ένα αναμμένο σπίρτο κι ο γιος του φυσά και ξαναφυσά τη φλόγα που δε θα σβήσει ποτέ.

Eduardo Galeano

« ΜΕΡΕΣ ΚΑΙ ΝΥΧΤΕΣ ΑΓΑΠΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΟΥ»

Δεν έφτανε που οι μεγάλοι βίαζαν την θέληση μου, με έκαναν να νοιώθω ότι η συνείδηση τους θέλει να με κατασπαράξει. Καμία φορά η συνείδηση αυτή έπαιζε τον ρόλο ενός καθρέφτη φτιαγμένη για να με κολακεύει, άλλοτε πάλι είχε την δύναμη να μου κάνει μάγια, με μεταμόρφωνε σε ζώο, πράγμα... "Τι ωραία ποδαράκια που έχει μικρούλα" είπε κάποτε μια κυρία και έσκυψε να με χαϊδέψει. Θα είχα γλυτώσει αν είχα τολμήσει τότε να πω "Τι ανόητη κυρία! Σίγουρα με περνάει για σκυλάκι". Ήμουν όμως τριών χρονών και δεν μπορούσα να ξεφύγω με κανέναν άλλον τρόπο απ' αυτήν την φωνή και την λαίμαργη ματιά παρά μόνο πέφτοντας με στριγγιές φωνές στο πεζοδρόμιο. Αργότερα έμαθα μερικά κόλπα, οι απαιτήσεις μου όμως μεγάλωσαν. Έφτανε να μου φερθούν σαν να ήμουν μωρό για να με πληγώσουν με τις λιγοστές γνώσεις και δυνατότητες μου, θεωρούσα τον εαυτό μου ολοκληρωμένο άνθρωπο... Υποσχέθηκα στον εαυτό μου να μην ξεχάσω ποτέ, όταν θα ήμουν μεγάλη, ότι ένα παιδί πέντε χρονών είναι ήδη ένα τέλειο πλάσμα.

Σιμόν ντε Μπωβουάρ (1979) Οι αναμνήσεις μιας καθωσπρέπει κόρης, εκδ. γλάρος - σελ. 20

Μια μέρα μπήκα στην τάξη, κρατώντας στην αγκαλιά μου ένα μικρό κοριτσάκι τεσσάρων μηνών... Μου έκανε εντύπωση η απόλυτη σιωπή αυτής της μικρής ύπαρξης και θέλησα να το δείξω στα παιδιά. "Δεν ακούγεται καθόλου", είπα, και για να αστερευτώ, πρόσθεσα "Κανείς σας δεν ξέρει να κάνει το ίδιο ". Είδα μια έκπληξη να ζωγραφίζεται στο πρόσωπο των παιδιών που με κοίταζαν γεμάτα ένταση. Φαίνονταν να κρέμονταν απ' τα χείλη μου και να καταλαβαίνουν καλά τι τους έλεγα. "Όμως -συνέχισα- η αναπνοή της είναι τόσο ανάλαφρη! Κανείς δεν θα μπορούσε να αναπνέει τόσο αθόρυβα". Τα παιδιά εκστατικά και ακίνητα κρατούσαν της αναπνοή τους. Δεν άκουγες παρά το τικ τακ του ρολογιού, που συνήθως πέρναγε απαρατήρητο. Κανείς δεν έκανε την παραμικρή κίνηση. Όλοι ήθελαν να νιώσουν αυτή την απόλυτη σιγή και να την φυλάξουν. Τα παιδιά συμμετείχαν χωρίς ενθουσιασμό,

μπορούμε να πούμε, γιατί ο ενθουσιασμός κλείνει μέσα του κάτι ορμητικό, που εκδηλώνεται εξωτερικά. Εδώ αντίθετα είχαμε να κάνουμε με την εκδήλωση μιας ανταπόκρισης σε κάποια βαθύτερη επιθυμία. Στην εκπλήρωση της τα παιδιά έμειναν ακίνητα, ελέγχοντας και την αναπνοή τους ακόμα, γεμάτα κατανόηση και γαλήνη, όμοια με κείνον, που συλλογιέται. Όσο περνούσε η ώρα μέσα στην άφατη σιγή, έπιανες εδώ και κει κάτι ανεπαίσθητους θορύβους, όπως ακούγεται από μακριά η σταγόνα που πέφτει ή το τιτίβισμα ενός πουλιού. Κάπως έτσι γενήθηκε η άσκηση της σιωπής.

Μαρία Μοντεσσόρι

Σ' έναν κόσμο που πιστεύει στο σχολείο

Σ' έναν κόσμο που θέλει να είναι ακροατήριο

Πιστεύει κανείς σε αυτή τη μηχανογραφία;

Εκεί που τα αυτιά σου δέχονται την ήπια βία,

σε μια μανία γεμάτη εξετάσεις και βαθμολογία.

Πιστεύει κανείς σε αυτή την αυταπάτη;

ΑΜΕΣΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΕΠΙΘΥΜΙΑ ΕΠΑΦΗ ΑΡΝΗΣΗ ΤΩΝ ΡΟΛΩΝ ΠΟΥ ΗΔΗ ΕΧΟΥΝ
ΕΤΟΙΜΑΣΤΕΙ!

ΑΝΤΙ (πανκ συγκρότημα), εκπαιδευτικός παροξυσμός

**Δέχομαι Αφήνω Δίνω Παίρνω Νοιάζομαι Αγκαλιά Ασφάλεια
Συμπαραστέκομαι Συμπάσχω Συμμετέχω Μοιράζομαι Νιώθω
Αισθάνομαι Σκέφτομαι Χώρος Χρόνος Προτείνω Ενδιαφέρομαι
Αμφισβητώ Επαναδιαπραγματεύομαι Θετικότητα Ελευθερία
Μαθαίνω Κουβεντιάζω Παίζω Κλαίω Γελάω Θυμώνω Διασκεδάζω
Ανακαλύπτω Ακούω Μυρίζω Γεύομαι Ακουμπάω Χαϊδεύω Υπομονή
Συλλογικότητα Κοινότητα Αποδοχή Επιλογή Βούληση Ανάγκες
Επιθυμίες Δημιουργία Υποστήριξη Ανάπτυξη Περιέργεια Ερεθίσματα
ΑΓΑΠΗ ΓΝΩΣΗ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ**

είναι οι λέξεις που προτιμάμε να ακούνε τα παιδιά μας
είναι η άποψή μας για τον κόσμο
που ονειρευόμαστε και διεκδικούμε

και πραγματώνουμε
Και προσπαθούμε
να οικοδομήσουμε
κάτι άλλο μέσα σε αυτό
γιατί γίνεται και αλλιώς
αλλιώςτικα
Γιατί, στην τελική
πως γίνεται να γίνεται αλλιώς
κι όχι έτσι όπως λέμε
αφού ώρες-ώρες το καταλαβαίνουμε
ότι ο άνθρωπος
δεν γίνεται αλλιώς
Πώς να το κάνουμε;
Δεν γίνεται
δεν γίνεται
ο άνθρωπος
δεν συμβαίνει
ο άνθρωπος

Ποιος είναι ο στόχος του σχολείου στην κοινωνία; Τι απαιτήσεις έχουν από αυτό, αυτοί που το ελέγχουν; Ποια είναι τα όρια των δασκάλων και πώς αυτά καθορίζονται; Ποια είναι η θέση του παιδιού στο κόσμο; Η θέση του παιδιού μέσα στην κοινωνία πολιτικά; Θέλουμε να προετοιμάζουμε τα παιδιά για τον σκληρό κόσμο που έχουμε φτιάξει. Τα προετοιμάζουμε για να σταθούν δυνατά ως αυτό που είναι. Ως ο εαυτός τους. Δεν προετοιμάζουμε το εργατικό δυναμικό της χώρας.

Σημασία για μας έχει τόσο η καρδιά, όσο και το μυαλό. Τόσο ο νους, όσο και το σώμα. Η εκπαίδευση δεν μπορεί να παραλείπει ή να υποτιμά κάποιο από τα κομμάτια που συνθέτουν ένα εγώ.

Ο ρυθμός της ζωής μπορεί να μας κάνει να ξεχνάμε.

Το πρέπει μπορεί να γίνεται εύκολα συνήθεια και λατρεία.

Στη γνώση ελοχεύει ο δογματισμός. Είναι η προσωπική δουλειά του καθενός να καταπιεί την κατεύθυνση, τη ρητορεία, την ηθικολογία, την περιπτολογία, την ιδεολογία, τον ισμό και την ταυτότητα. Αυτά τα

πράγματα δεν αφορούν κανέναν άλλο, εκτός από το ίδιο το άτομο που τα φέρει ως δεσμά για να αυτοπροσδιορίζεται. Στη γνώση φωλιάζει και η θέση, η γνώση της θέσης. Που στέκεται το άτομο. Δίπλα σε ποιους και απέναντι σε ποιους. Και γιατί. Σίγουρα ξέρει και γιατί. Έχει νιώσει γιατί, πριν καν καταλάβει.

Βιβλιογραφία

- Επικοινωνία και αγωγή, Μπακιρτζής, 2002 , εκδ. Gutenberg
- Γραμματική της φαντασίας, Τζάνι Ροντάρι, 2001, εκδ. Μεταίχμιο
- Εκπαίδευση και εξουσία , 2004, αυτοοργανωμένη έκδοση, Αθήνα
- Στην καρδιά των συναισθημάτων του παιδιού, Isabelle Filliozat, 2000, εκδ. Ενάλιος
- Η ανάπτυξη των παιδιών (Α' και Β' τόμος), Cole- Cole, 2001, εκδ.Τυπωθήτω
- Ανδρικές ταυτότητες στο σχολείο, Πολίτης Φώτης, 2006, εκδ. Επίκεντρο
- Το κοινωνικό φύλο, R.W. Connell, 2006, εκδ. Επίκεντρο
- Αλφρεντ Άντλερ (19978) Η αγωγή του παιδιού, εκδ. Επίκουρος
- Βίλχελμ Ράιχ Οι ρίζες της σεξουαλικής καταπίεσης εκδ. ελεύθερος τύπος
- Βίλχελμ Ράιχ Τα παιδιά του μέλλοντος εκδ. μπουκουμάνης
- Βίλχελμ Ράιχ Σεξουαλική επανάσταση εκδ. μπουκουμάνης
- Συλλογικό Η σεξουαλική διαφώτιση του μικρού παιδιού εκδ. Επίκουρος
- Νταίβιντ Κούπερ (1976) Ο θάνατος της οικογένειας, εκδ. καστανιώτη
- Μαρία Μοντεσσόρι (1975) Η ανακάλυψη του παιδιού εκδ. γλάρος
- Μαρία Μοντεσσόρι Ο αφομοιωτικός νους εκδ. γλάρος
- Μαρία Μοντεσσόρι (1978) Το όραμα της νέας αγωγής εκδ. γλάρος
- Μαρία Μοντεσσόρι (1981) Το μυστικό της παιδικής ηλικίας εκδ. γλάρος
- Μαρία Μοντεσσόρι (1980) Να εκπαιδεύσουμε το ανθρώπινο δυναμικό εκδ. γλάρος
- Μαρία Μοντεσσόρι (1978) Η ανακάλυψη του παιδιού εκδ. γιάννου
- Μαρία Μοντεσσόρι (1986) Παιδαγωγικό μανιφέστο εκδ. γλάρος
- Α. Σ. Νηλ (1972) Θεωρία και πράξη της αντιαυταρχικής εκπαίδευσης εκδ. Μπουκουμάνης
- Α. Σ. Νηλ (1975) Ελευθερία όχι αναρχία! εκδ. Μπουκουμάνης
- Α. Σ. Νηλ (1976) Σάμερχιλ το ελεύθερο σχολείο εκδ. Καστανιώτη
- Ιβάν Ίλλιτς (1976) Η Κοινωνία χωρίς σχολεία, εκδ. Νεφέλη
- Τζων Χόλτ (1978) Το σχολείο φυλακή εκδ. Καστανιώτη
- Τζων Χόλτ (1979) Πέρα από το Σάμερχιλ εκδ. Καστανιώτη
- Τζων Χόλτ (1993) Πως μαθαίνουν τα παιδιά εκδ. Καστανιώτη
- Τζων Χόλτ (1995) Γιατί αποτυγχάνουν τα παιδιά εκδ. Καστανιώτη
- Τζόελ Σπρίνγκ (1987) Το αλφαβητάρι της ελευθεριακής εκπαίδευσης, εκδ. Ελεύθερος Τύπος
- Έλση Ντολιοπούλου (1999) Σύγχρονες τάσεις της Προσχολικής αγωγής εκδ. Τυπωθύτω
- Περιοδική επιθεώρηση για την ελευθερία της μάθησης - Στο νησί της αλφαβήτου 7η επίσκεψη (2002)
- Τασούλα Παπακυρίλλου – Η γαλάζια γάτα/ Η παιδική δημιουργικότητα σίγουρος δρόμος για την συναισθηματική ωριμότητα εκδ. Ελευθερουδάκης 1998
- Robert Schirrmacher – Τέχνη & Δημιουργική Ανάπτυξη των Παιδιών εκδ, ΙΩΝ 1998
- ΘΕΡΑΠΕΥΟΝΤΑΣ ΠΑΙΔΙΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗ – Judith Aron Rubin, 1997
- Τζων Χολτ, Πέρα από το Σάμερχιλ. Η εναλλαγή της ελευθερίας, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1979

Κωνσταντίνος Ν. Μπακιρτζής, Η Δυναμική της Αλληλεπίδρασης στην Επικοινωνία, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2003

Φράγκου Χρήστος (2006), Ψυχοπαιδαγωγική, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.

Lynch Gary – Granger Richard (2008), Ο Μεγάλος Εγκέφαλος, Εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα.

Δράκος Γεώργιος – Μπίνιας Νίκος (2004), Ψυχοκινητική Αγωγή, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.

Feldenkrais Moshe (1994), Συνειδητοποίηση δια μέσου της Κίνησης, Εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα.

Ντε Μπορ Γκυ (1993), Τι είναι ο λετρισμός, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα.

C. Edwards, L. Gardini, G. Forman, Reggio Emilia: Οι χίλιες γλώσσες των παιδιών προσχολικής ηλικίας, Πατάκης (2001)

Χ. Π. Φράγκου, Ψυχοπαιδαγωγική, Gutenberg (1995)

Κ. Μπακιρτζής, Η δυναμική της αλληλεπίδρασης στην επικοινωνία, Gutenberg (1999)

Κ. Μπακιρτζής, Επικοινωνία και αγωγή, Gutenberg, (2002)

Τετράδια αντιψυχιατρικής Νο 42, Αφιέρωμα "η μη-κατευθυντική-παρεμβατική μέθοδος" Michel Lobrot (1993)

Π. Γκάμαρη, Σχέση σχολείου-οικογένειας

Judith Suissa, Αναρχισμός, Ουτοπίες και Φιλοσοφία της Εκπαίδευσης

Έριχ Φρομ, Αυθεντία και οικογένεια από κοινωνικό-ψυχολογική άποψη, εκδ. Μπουκουμάνης

Τ. Σέλντιν Πώς να μεγαλώσετε ένα υπέροχο πλάσμα

Τζων Ντιούι Εμπειρία και εκπαίδευση, εκδ. Γλάρος

Σουχομλίνσκι, Το σχολείο της χαράς, εκδ. Παπαδόπουλος

C. Edwards, L. Gardini, G. Forman, Reggio Emilia: Οι χίλιες γλώσσες των παιδιών προσχολικής ηλικίας, Πατάκης (2001)

Αντόρνο, Λόβενταλ, Μαρκούζε, Χορκχάιμερ Τέχνη και μαζική κουλτούρα, Επιλογή κειμένων, μετάφραση και εισαγωγή Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Υψίλον, Αθήνα 1984

Σιμόν ντε Μπωβουάρ Οι αναμνήσεις μιας καθωσπρέπει κόρης, 1979, εκδ. Υψίλον

Περιοδικό το Νησί της Αλφαβήτου alphabet-island.blogspot.com/

Winnicott Donald, " Το παιδι, το παιχνιδι και η πραγματικότητα ", Εκδ. Καστανιώτη, 2009

Vygotsky Lev, " Σκεψη και γλωσσα ", Εκδ. Γνωση, 2008.

Κωνσταντίνος Ταλφανίδης, Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΠΑΙΧΝΙΔΙΟΥ ΣΤΙΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ: ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ, (<http://www.ekpse.gr/b57.html>).

Ο μικρός Εκτορας και τα μυστικά της ζωής, Λελόρ Φρανσουά, εκδ. Πατάκη